

Høgskulen
på Vestlandet

BACHELOROPPGAVE

Klosterstien på Selja – Tilrettelegging for økt besøkstrykk, besøksopplevelse og ivaretagelse av natur- og kulturhistoriske verdier

The Monastery Path on Selja – Facilitating Increased Visitor Experience and Preservation of Natural and Cultural Heritage Values

Johanne Yri Stokke

Line Helle Sørby

Landskapsplanlegging med landskapsarkitektur
Fakultetet for ingeniør- og naturvitenskap
Institutt for miljø- og naturvitenskap

Liv Norunn Hamre og Hanna Allesøe Hansen

02.06.2023

Vi bekrefter at arbeidet er selvstendig utarbeidet, og at referanser/kildehenvisninger til alle kilder som er brukt i arbeidet er oppgitt, jf. *Forskrift om studium og eksamen ved Høgskulen på Vestlandet, § 12-1.*

Klosterstien på Selja - Tilrettelegging for økt besøkstrykk, besøksopplevelse og ivaretagelse av natur- og kulturhistoriske verdier

Av Johanne Yri Stokke og Line Helle Sørby

Forord

Denne bacheloroppgaven markerer avslutningen på bachelorgraden Landskapsplanlegging med landskapsarkitektur ved Høyskolen på Vestlandet, og tilsvarer 20 studiepoeng. Vi ønsket å skrive om klosterstien på Selja fordi vi liker å jobbe planfaglig og kreativt, i tillegg til vår interesse for historie, kulturminner og kulturlandskap. Bacheloroppgaven gjenspeiler kunnskapen vi har opparbeidet gjennom de tre årene i Sogndal, og vi er svært takknemlig for tiden vi har hatt her. Skriveprosessen har vært veldig lærerik og inspirerende, og vi håper at resultatet kan være til inspirasjon for videre planlegging og forvaltning av klosterstien.

Vi ønsker å takke veilederne våre, Liv Norunn Hamre og Hanna Allesøe Hansen, for god hjelp og veiledning underveis. Vi ønsker også å rette en stor takk til Bjørn Jensen og Tonje Ramse Trædal i Stad kommune, for en fantastisk synfaring på vakre Selja og for oppfølging underveis i oppgaven. Til slutt ønsker vi å takke alle som ville delta i intervju i forbindelse med stadkjensleanalysen, det var veldig inspirerende og nyttig å høre de ulike relasjonene og tankene intervjuobjektene har til Selja.

Sammendrag

Klosterstien ligger på øya Selja i Stad kommune og strekker seg fra Bø til Selja kloster. Stien er et automatisk fredet kulturminne etter Kulturminneloven § 4 d, og har trolig vært i bruk fra år 500. Selja ble Norges første helgenplass etter at St. Sunniva ble funnet av Olav Tryggvasson i år 996. Etter dette begynte pilegrimer å vandre stien til klosteret. I dag opplever klosterstien et høyt besøkspress som følge av historiene knyttet til øya og det spektakulære landskapet.

Resultatene fra landskaps-, stadkjensle- og SWOT- analysen viser at klosterstien ikke er tilstrekkelig tilrettelagt for dette besøkspresset. Det er også forventet et høyere besøkspress i årene som kommer. Det er store problemer knyttet til slitasje og overvann på stien og det er mange kulturminner langs klosterstien som ligger skjult i det gjengroende landskapet. Stad kommune ønsker derfor å gjennomføre tiltak for å forbedre tilstanden på stien og heve besøksopplevelsen, samtidig som fysiske inngrep blir begrenset. Problemstillingen vår er derfor:

Hvilke tiltak kan gjøres for å styrke besøksopplevelsen av klosterstien, samt opplevelsen av kulturhistorien og kulturminnene langs stien? Og hvordan kan man tilrettelegge for et økende antall besøkende, samtidig som natur- og kulturhistoriske verdier knyttet til klosterstien ivaretas?

Vi kommer derfor med tre overordnede strategier som munner ut i konkrete tiltak. Første strategi går ut på å legge til rette for økt bruk av klosterstien. Dette skal gjøres ved å få klosterbåten til å stoppe på Bø, forbedre tilstanden til klosterstien gjennom steinklopping og nye gangbaner, samt utføre rydningsarbeid langs klosterstien. Strategi 2 er å forbedre formidlingen av natur- og kulturhistoriske verdier langs klosterstien gjennom ny og helhetlig skilting, digital formidling og brosjyrer, og fremheve og synliggjøre kulturminnene i landskapet. Strategi 3 er å ta vare på kulturlandskapet ved å stoppe gjengroing og gjenoppta skjøtselen av kystlynghei. Disse tiltakene kan bidra til at klosterstien bli et mer attraktivt turistmål og viktige verdier vil bli ivaretatt for senere generasjoner.

Abstract

Selja is an island on the coast of Selje in the Stad municipality in Vestland county. The monastery path that runs from Bø to Selja monastery is an automatically protected cultural heritage site according to the Cultural Heritage Act § 4 d. The monastery path is believed to have been in use since around year 500 when it was used by seafarers as a route from outports to inports. Selja became Norway's first saintly place after St. Sunniva was discovered by Olav Tryggvasson in the year 996. Following this, pilgrims began walking the trail to the monastery. Today, the monastery path is experiencing a high influx of visitors due to the stories associated with the island.

Today, the monastery path faces high visitor pressure due to the stories associated with the island. The results of the landscape-, sense of place- and SWOT analysis indicate that the trail is not sufficient equipped to handle this visitor pressure. Furthermore, an increase in visitor pressure is expected in the coming years. Significant issues related to wear and tear and excess water are present on the trail, and many cultural heritage sites along the monastery path remain hidden within the overgrown landscape. As a result, the Stad municipality aims to implement measures to improve the condition of the trail and enhance the visitor experience while limiting physical interventions. Hence, our research question is as follows:

What measures can be taken to enhance visitor experience of the monastery path, as well as the experience of the cultural history and heritage sites along the trail? And how can one accommodate an increasing number of visitors while preserving the natural and cultural - heritage values associated with the monastery path?

We propose three overarching strategies that will lead to specific measures. The first strategy aims to facilitate increases use of the monastery path. This will be achieved by arranging for the boat to stop at Bø, improving the condition of the trail through stone paving and new footpaths, as well as clearing work along the trail. Strategy 2 is to improve the communication of the natural and cultural heritage values at Selja through new and comprehensive signage, digital communication, and brochures. Additionally, we want to highlight the cultural heritage in the landscape by using vegetation strategically. Strategy 3 involves preserving the cultural landscape by preventing overgrowth and resuming the management of coastal heathland. Through these measures, the monastery path will become a more attractive tourist destination while preserving important values for future generations.

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	7
LOKALISERING OG BESKRIVELSE AV STUDIEOMRÅDET	9
METODE	10
LANDSKAPSANALYSE	13
LANDFORMER OG KLIMA	13
VEGETASJON OG DYRELIV	15
KULTURHISTORIEN I LANDSKAPET	16
AREALBRUK OG BEBYGGELSE	23
ROMLIG-ESTETISKE FORHOLD	28
INNDELING AV DELOMRÅDER.....	29
LANDSKAPSKARAKTER FOR DE ULIKE DELOMRÅDENE.....	29
STADKJENSLEANALYSE	33
SWOT-ANALYSE	36
STRATEGIER OG TILTAK	38
STRATEGI 1: LEGGE TIL RETTE FOR ØKT BRUK AV KLOSTERSTIEN	38
<i>Tiltak 1: Få klosterbåten til å stoppe på Bø</i>	38
<i>Tiltak 2: Veite eksisterende steinklopper</i>	39
<i>Tiltak 3: Nye gangbaner</i>	40
<i>Tiltak 4: Utføre rydningsarbeid langs klosterstien</i>	43
STRATEGI 2: FORBEDRE FORMIDLINGEN AV NATUR- OG KULTURHISTORISKE VERDIER PÅ SELJA.....	44
<i>Tiltak 1: Nye skilt for bedre informasjonstilgang og veivisning</i>	44
<i>Tiltak 2: Digital formidling og brosjyrer</i>	50
<i>Tiltak 3: Fremheve kulturminnene i landskapet</i>	51
STRATEGI 3: TA VARE PÅ KULTURLANDSKAPET	53
<i>Tiltak 1: Stoppe gjengroing og fjerne sitkagranen på Selja</i>	53
<i>Tiltak 2: Gjenoppta skjøtselen av kystlyngheien i analyseområdet</i>	53
DISKUSJON	56
TILRETTELEGGING AV KLOSTERSTIEN	56
<i>Veite eksisterende steinklopper</i>	57
<i>Nye gangbaner</i>	57
<i>Få klosterbåten til å stoppe på Bø</i>	58
<i>Utføre rydningsarbeid langs klosterstien</i>	58
INFORMERE OM KULTURMINNENE	59
<i>Informasjonsskilt</i>	59
<i>Veivisningsskilt</i>	60
<i>Digital formidling og brosjyrer</i>	60
<i>Skilting, digital formidling og brosjyrer sin påvirkning for de besøkende</i>	61
<i>Fremheve kulturminnene i landskapet</i>	62
STOPPE GJENGROING OG GJENOPPTA SKJØTSELEN AV KYSTLYNGHEI	63
<i>Stoppe gjengroing og fjerne sitkagran</i>	63
<i>Gjenoppta skjøtsel av kystlynghei</i>	63
GJENNOMFØRING AV TILTAKENE	64
KONKLUSJON	67
KILDELISTE:	68
WMS-TJENESTER	74

Figurliste

FIGUR 1: LOKALISERING AV SELJA OG KLOSTERSTIEN	9
FIGUR 2: ANALYSEOMRÅDET	13
FIGUR 3: MIDDELTEMPERATUREN OG GJENNOMSNIITTLIG NEDBØRSMENGD PÅ SELJA	14
FIGUR 4: VEGETASJONSKART	16
FIGUR 5: TIDSLINJE FOR HISTORIEN PÅ SELJA	18
FIGUR 6: GJENGRODD STEINSETTING OG STEINKLOPPER PÅ KLOSTERSTIEN	20
FIGUR 7: KULTURMINNENE LANGS KLOSTERSTIEN.	22
FIGUR 8: NAUSTET I KLOSTERVÅGEN	24
FIGUR 9: INFRASTRUKTUR KNYTTET TIL KLOSTERSTIEN	24
FIGUR 10: SLITASJESKADER OG OVERVANN PÅ KLOSTERSTIEN	25
FIGUR 11: GROV INNDELING AV STIEN ETTER HVOR DET ER STØRST PROBLEMER MED SLITASJE OG OVERVANN.	26
FIGUR 12: EKSISTERENDE SKILT LANGS KLOSTERSTIEN	27
FIGUR 13: HAUGER MED MATERIALER LANGS KLOSTERSTIEN	28
FIGUR 14: DELOMRÅDENE INNENFOR ANALYSEOMRÅDET	29
FIGUR 15: AVGRENSNING AV DELOMRÅDET STARTEN PÅ TUREN	30
FIGUR 16: AVGRENSNING AV DELOMRÅDET GJENNOM SKOGEN	31
FIGUR 17: AVGRENSNING AV DELOMRÅDET UTSIKT MOT HAVET	32
FIGUR 18: AVGRENSNING AV DELOMRÅDET MÅLET MED TUREN	32
FIGUR 19: HOVEDTREKKENE FRA SWOT-ANALYSEN	37
FIGUR 20: OVERORDNEDE STRATEGIER SOM MUNNER UT I KONKRETE TILTAK.	38
FIGUR 21: DEN FORESLÅTTE RUTEN TIL KLOSTERBÅTEN.	39
FIGUR 22: VEITING AV STEINKLOPPER GJENNOMFØRT AV STAD KOMMUNE	40
FIGUR 23: OVERORDNET INNDELING AV KLOSTERSTIEN DER TREKLOPPING OG GITTERRISTER SKAL GJENNOMFØRES.	41
FIGUR 24: VISUALISERING AV HALVKLØYVDE, LANGSGÅENDE TREKLOPPER I DELOMRÅDET «STARTEN PÅ TUREN».	42
FIGUR 25: VISUALISERING AV STÅLGITTER I DELOMRÅDE «STARTEN PÅ TUREN».	43
FIGUR 26: FREMTIDIG Plassering av ny skilting og hvilke kulturminner de skal informere om	45
FIGUR 27: STØRRELSERFORHOLD PÅ INFORMASJONSSKILTENE.	46
FIGUR 28: NYTT INFORMASJONSSKILT MARKERER STARTEN PÅ KLOSTERSTIEN OG ERSTATTER EKSISTERENDE	47
FIGUR 29: NYTT INFORMASJONSSKILT SOM ERSTATTER EKSISTERENDE I «STARTEN PÅ TUREN»	47
FIGUR 30: NYTT INFORMASJONSSKILT I «STARTEN PÅ TUREN»	48
FIGUR 31: NYTT INFORMASJONSSKILT I «MÅLET MED TUREN»	48
FIGUR 32: EKSISTERENDE VEIVISNINGSSKILT SOM BEHOLDDES	49
FIGUR 33: FORSLAG TIL FREMSTILLING AV BROSIJRE	50
FIGUR 34: FREMSTILLING AV "UTVIDET VIRKELIGHET" OG FORSLAG TIL FREMSTILLING AV APP	51
FIGUR 35: FREMSTILLING AV KULTURMINNE 2	52
FIGUR 36: FREMSTILLING AV KULTURMINNE 8	52
FIGUR 37: LYNGBRENNING PÅ SMØLA.	54
FIGUR 38: SYKLUSEN TIL KYSTLYNGHEI OG HVILKE TILTAK SOM MÅ GJØRES FOR Å VEDLIKEHOLDE DRIFTEN	55

Innledning

Turisme i sårbar natur har blitt et mer utbredt problem i Norge. Norge som et turistmål har økt kraftig siden starten av 2000-tallet, og flere er på jakt etter de spektakulære utsiktspunktene Norge har å by på (Meld. St. 19 (2016-2017), s. 59). Når store folkemengder samler seg på mindre plasser som i utgangpunktet ikke er tilrettelagt for dette presset, vil naturen slites ned til et punkt der opplevelsen og naturen svekkes. Økt turisme og økt press i sårbare naturområder krever mer planlegging og tilrettelegging for å minimere de negative konsekvensene. Gjennom god planlegging og naturvennlig tilpassing vil inngrepene ha mindre negativ påvirkning på naturen, kulturmiljø og landskapet, samtidig som friluftsopplevelsen ivaretas (Miljødirektoratet, 2019).

Besøksforvaltning er et sentralt element i både reisemålsutvikling, lokalsamfunnsutvikling og naturforvaltning, og blir omtalt i den siste NOUen (Norges offentlige utredninger) på feltet (NOU 2023: 10, s. 72). Ifølge Miljødirektoratet (2015, s. 7) defineres besøksforvaltning for verneområder som *«Å legge til rette for og styre bruken av et verneområde slik at opplevelsen for de besøkende og den lokale verdiskapningen bli størst mulig, forståelsen for vernet økes og verneverdiene ivaretas»*. Besøksforvaltning brukes for å forebygge og unngå uønskede konsekvenser av besøk på natur- og kulturmiljø og samtidig øke verdiskapningen.

Det er også en økning i interessen for kulturminner som en turistattraksjon. En undersøkelse gjort av Nordstat for Riksantikvaren i 2020 viser at 57 prosent av undersøkelsesgruppen hadde kulturminner som et mål for sommerferien 2020 (Kulturarv, 2021). Kulturminner er viktige for kulturarven og er med på å styrke identiteten vår. Kulturminner kan være fysiske gjenstander som bygninger eller løse gjenstander, det kan være biologiske og levende kulturminner som kulturlandskap, eller det kan være immaterielle kulturminner som for eksempel sanger, kunnskap, ferdigheter og tradisjoner. På øya Selja i Stad kommune finnes både materielle og immaterielle kulturminner, og øya opplever mye turisme som følge av dette.

Selja har en nasjonal betydning da klosteret på Selja er ett av fire stopp langs kystpilegrimsleden. Denne går fra Egersund til Nidaros domkirke i Trondheim, og Selja kloster regnes som det viktigste pilegrimsmålet i Norge etter Nidaros domkirke (Stad kommune, 2021). Selja ble det første pilegrimsmålet etter at Olav Tryggvasson fant relikvier

etter St. Sunniva på Selja i år 996 (Djupedal, 1996, s. 31). Øya opplever derfor et stort besøkspress, særlig gjennom sommerhalvåret. Nord på øya finner vi flere kirkeruiner som har en stor nasjonal betydning, og av disse er det Selja kloster som er den mest kjente.

Klosterstien er en gammel ferdselsåre og går til Selja kloster, og er automatisk fredet etter Kulturminneloven § 4 d (Kulturminneloven, 1979). Klosterstien har vært brukt til flere ulike formål gjennom tidene, blant annet som ferdselsåre fra uthavn til innhavn, senere som ferdselsåre for munkene som har bodd på øya, for pilegrimsreisende og i nyere tid for turister og turgåere.

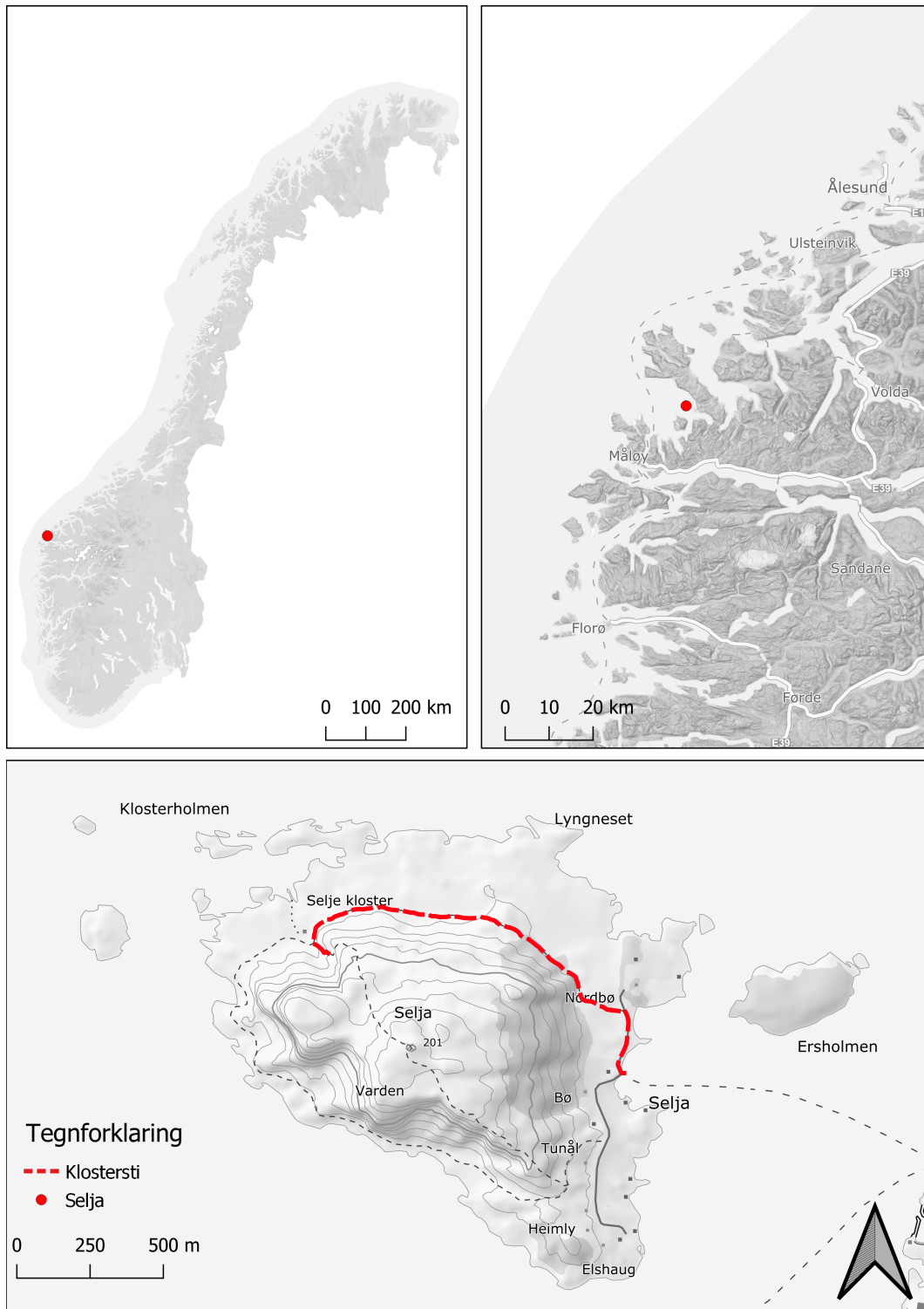
Klosterstien bærer preg av dårlig vedlikehold med utfordringer knyttet til overvann og tråkk, som er til skade for stien. Dette fører til at tilkomsten blir utfordrende og at folk går utenom stien for å unngå å bli våte og gjørmete, vegetasjonen rundt stien blir dermed tråkket ned (Artsdatabanken, 2014). Det ligger flere kulturminner langs klosterstien, men flere av disse er det lite informasjon om og kan være vanskelig å få øye på da de er dekket av vegetasjon som følge av gjengroing. Stad kommune ønsker derfor å utrede og forbedre stien for å øke naturopplevelsen, forbedre formidlingen av kulturminnene og samtidig ivareta naturen og kulturmiljøet på best mulig måte.

I denne oppgaven skal vi redegjøre for klosterstien og landskapet langs stien, samt belyse viktige natur- og kulturhistoriske verdier knyttet til klosterstien. Vi tror ivaretagelsen av disse verdiene vil bidra til å styrke områdets særpreg og identitet. Vi legger frem tiltak som tilrettelegger for et økt besøkspress, samtidig som besøksopplevelsen heves og verdier knyttet til natur- og kulturhistorien blir ivaretatt. Vår problemstilling er derfor:

Hvilke tiltak kan gjøres for å styrke besøksopplevelsen av klosterstien, samt opplevelsen av kulturhistorien og kulturminnene langs stien? Og hvordan kan man tilrettelegge for et økende antall besøkende, samtidig som natur- og kulturhistoriske verdier knyttet til klosterstien ivaretas?

Lokalisering og beskrivelse av studieområdet

Øya Selja ligger utenfor tettstedet Selje i Stad kommune i Vestland fylke (figur 1), og er en øy på omtrent 1,6 km². Klosterstien går fra Bø, som ligger på sørsiden av øya, til Selja kloster. Klosterstien er omtrent 1,5 kilometer lang og går gjennom slakt terreng.

Figur 1: Lokalisering av Selja og klosterstien

Metode

I bacheloroppgaven har vi brukt kvalitativ metode som datainnsamlingsverktøy. Vi har vært på synfaring på Selja, gjennomført intervjuer og brukt ulike analyser og verktøy som presenteres under.

Synfaring

22. august 2022 var vi på synfaring på Selja. Vi ble kjørt med båt ut til øya, hvor vi kartla området og lærte mye om historien til Selja. Bjørn Jensen og Tonje Ramse Trædal, som er ansatte i Stad kommune, var med oss ut på øya. Vi gjorde observasjoner av klosterstien, samt landskapet, kulturminnene, skiltingen og vegetasjonen man opplever fra stien. Sommeren 2022 var preget av mye nedbør og det var derfor uvanlige mye overvann på klosterstien da vi var der. I tillegg ble synfaringen gjennomført utenom høysesongen, og det var derfor ingen andre besøkende på øya. Dette er faktorer som kan ha påvirket inntrykket og observasjonene vi gjorde på Selja.

Landskapsanalyse

Vi utførte en landskapsanalyse med utgangspunkt i veilederen «Metode for landskapsanalyse i kommuneplan» (Direktoratet for naturforvaltning & Riksantikvaren, 2011). Dette er et verktøy for å vurdere karakteren til landskapets innhold og forståelsen av stedets karakter, både topografisk, økologisk, historisk, kulturelt og næringsmessig. Ved å redegjøre for landskapets historie, arealformål, natur og kulturlandskap får vi en oversikt over hva som er karakteristisk for området og hvilke verdier som er viktig å bevare. Ut ifra dette kan vi se på hvilke tiltak og endringer som kan gjøres for videre utvikling og bevaring av klosterstien, samt omkringliggende natur og kulturminner.

I oppgaven omtaler vi klosterstien og landskapet man opplever fra klosterstien. Dette omtaler vi som «analyseområdet» (figur 2). Det er ingen tydelig avgrensning på analyseområdet, men tar for seg landskapet som er med å påvirke opplevelsen av klosterstien og siktlinjene man har fra stien.

Stadkjensleanalyse

For å få et inntrykk av hvordan de besøkende opplever Selja utførte vi en stadkjensleanalyse (Clemetsen & Stokke, 2014, s. 50). Stadkjensleanalysen baserer seg på ulike brukergruppers oppfatning, tilknytning og identitet til plassen, og kommer opprinnelig fra uttrykket «sense of place». «*Sense of place refers to the emotive bonds and attachments developing or experience in particular locations and environments, at scales ranging from the home to the nation.*» (Foote & Azaryahu, 2009, s. 97). Vi tror stadkjensleanalysen kan være med å fange opp og belyse kvaliteter og eventuelle mangler i analyseområdet. Metoden er godt egnet for verneområder og for mindre steder som det er knyttet sterke relasjoner til (Krogh, 2009). Vi gjennomførte ikke en fullverdig stadkjensleanalyse, men brukte ideen om å få tak i ulike brukergruppers relasjon til Selja.

Analysen bygger på Europarådets landskapskonvensjon, som er en internasjonal konvensjon der målet er å fremme vern, forvaltning og planlegging av landskap. Gjennom Landskapskonvensjonen har Norge forpliktet seg til å sikre medvirkning i forvaltning av landskapet, og stadkjensleanalyse er en metode som har blitt utviklet som følge av dette (Kommunal- og distriktsdepartementet, 2021). Formålet med stadkjensleanalysen er derfor å kartlegge aktuelle brukergruppers opplevelser og oppfatninger av det landskapet de lever i og besøker (Clemetsen & Krogh, 2010, s. 58).

Vi ønsket å få frem diversiteten av de besøkende da man kan ha forskjellig oppfatning av et sted ut fra hvilken bakgrunn man har og hva man har gjort og opplevd på plassen. Personlig erfaringer som minner, følelser og sosial samhandling kan gjøre at man oppfatter stedet annerledes og gir det identitet (Selman, 2012, 92). Vi har derfor forsøkt å finne en representant fra de ulike brukergruppene som representerer mangfoldet av besøkende på klosterstien. Vi har utført intervjuer med totalt ti personer; en lokal fra Selje, en turist, seks pilegrimsreisende og to ansatte i Stad kommune med ansvar for forvaltningen på Selja. Intervjuene var semi-strukturerte, som vil si at spørsmålene som ble stilt baserte seg på en overordnet problemstilling og ble derfor ikke fulgt slavisk (Andersen, 2020). Vi kunne derfor tilpasse spørsmålene ut fra hvilke svar vi fikk, og intervjuene forløp derfor mer som uformelle samtaler. Informantene vi intervjuet har vi fått kontakt med gjennom bekjenskap og facebook-sider. De fleste intervjuene ble holdt via telefonsamtaler, men noen av intervjuene ble og også gjennomført skriftlig gjennom e-post. Intervjuene gjort i forbindelse med

stadkjensleanalysen er kun basert på noen få enkeltpersoner, og funnene vi kom frem til i analysen kan derfor ikke generaliseres.

SWOT-analyse

For å oppsummere resultatene fra landskapsanalysen og stadkjensleanalysen har vi brukt en SWOT-analyse. SWOT står for Strengths, Weaknesses, Opportunities og Threats, og er et strategisk verktøy som tar for seg styrker og svakheter i analyseområdet, samt muligheter og trusler ved en fremtidig situasjon.

Serial vision

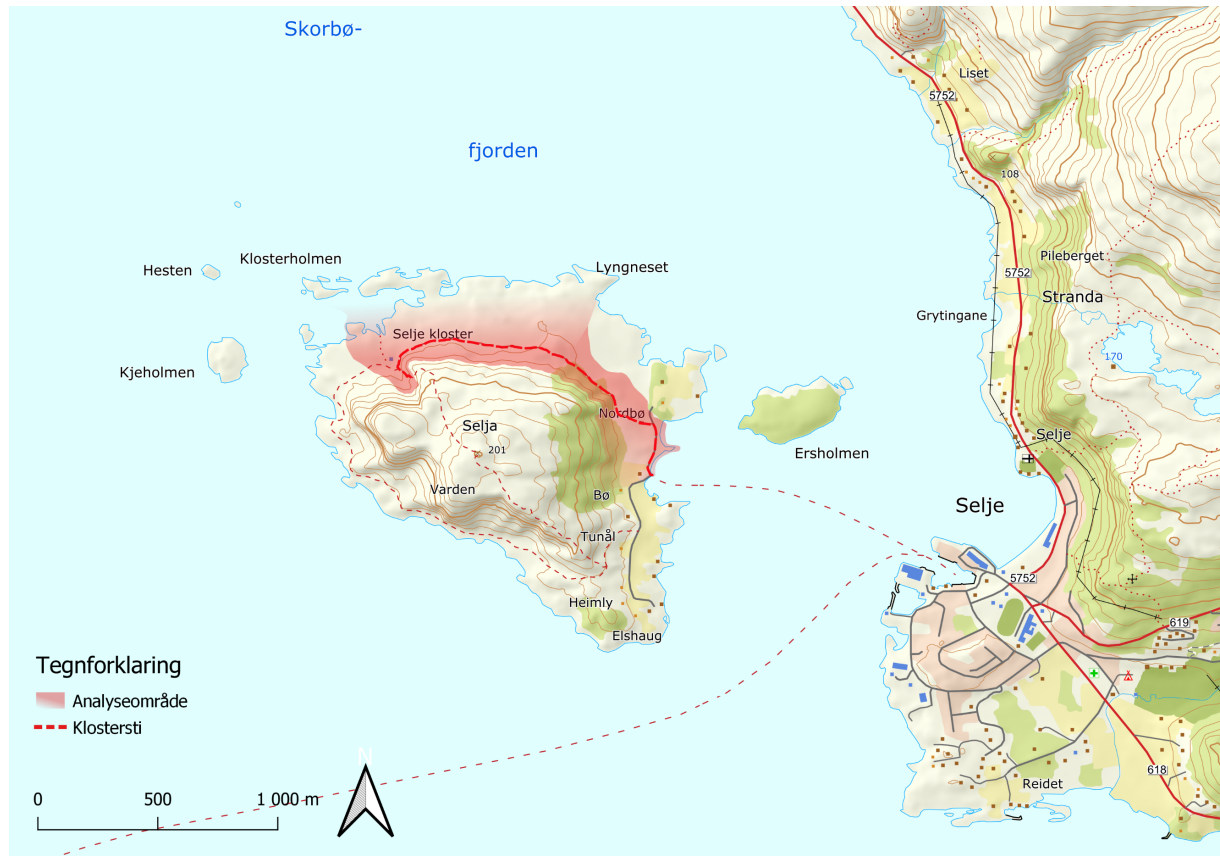
Tegningene av de fire delområdene (figur 15, 16, 17 og 18) er inspirert fra konseptet «serial vision». Dette er et begrep utviklet av den engelske arkitekten Gordon Cullen, som er brukt til å beskrive hva man opplever når man beveger seg gjennom ulike omgivelser (Lynch, 1960). Metoden er i utgangspunktet brukt for urbane områder, men kan også brukes for å beskrive ulike typer landskap. Bildene er ment for å vise karaktertrekkene og romfølelsen innenfor de ulike delområdene.

Visuell fremstilling

Kartene fremstilt i oppgaven er laget i programmet QGIS (Quantum GIS, u.å.), og kartgrunnlagene er hentet fra kartkatalogen til GeoNorge og fra Norge i bilder. Modeller og visualisering er laget i Photoshop og Canva.

Landskapsanalyse

Landskapsanalysen tar for seg landskapet man opplever fra klosterstien, som går på nordsiden av øya Selja (figur 2).

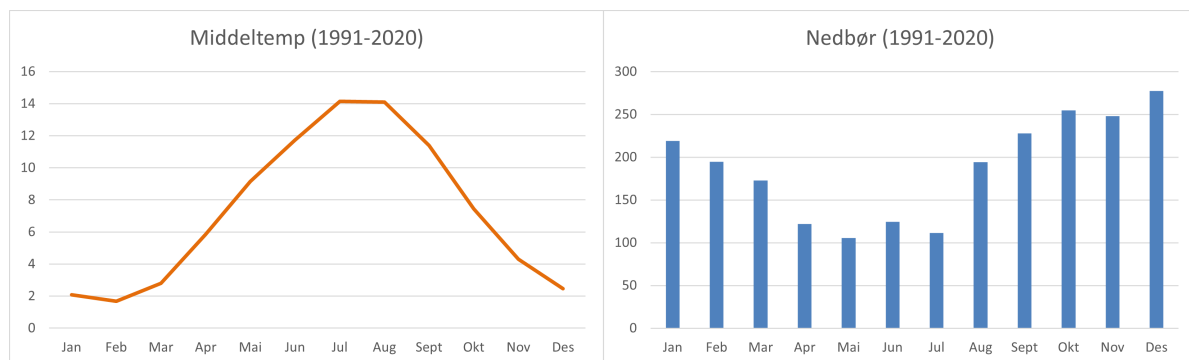
Figur 2: Analyseområdet markert i rødt tar for seg klosterstien og landskapet man opplever fra klosterstien.

Landformer og klima

Landformene i analyseområdet er karakterisert av gjennomgående slakt terreng, og klosterstien følger foten av fjellet Varden (201 moh.), som ligger midt på øya og er karakteristisk for landskapet på Selja. Terrenget er bratt inn mot fjellet, mens mot havet er terrenget slakere. Selja er omgitt av hav, og fra klosterstien har man utsikt til fastlandet, Stadhavøya og ut over Stadhavet (figur 2). Løsmassene i analyseområdet er for det meste torv og myr, og bart fjell med stedvis tynt løsmassedekke (NGU, u.å.). Grunnfjellet i området består hovedsakelig av gneis og granitt fra urtiden som er påvirket av det kaledonske skyvedekket (NGU, 2021).

Analyseområdet ligger i boreonemoral vegetasjonssone i sterkt oseanisk seksjon (Moen, 1998, s. 131). Sterkt oseanisk seksjon er karakterisert av høy nedbørsmengde og mildt klima, og representerer de mest oseaniske områdene i verden. Innenfor denne seksjonen på Vestlandet er det lite eller ingen snø om vinteren, og snøen som legger seg ligger der kun i korte perioder (Moen, 1998, s. 132).

På Selja er det milde vintre og temperaturen går sjeldent under null grader (figur 3). Dette fører til at det sjeldent er snø på Selja, noe som gir lang vekstsesong. Ifølge Norsk klimasenter er juli og august de varmeste månedene med en middeltemperatur på 14 grader, mens februar er den kaldeste med en middeltemperatur på 1,7 grader (Seklima, 2023). På grunn av klimaendringene har også vekstsesongen blitt lenger de siste årene. Det er forventet at denne utviklingen fortsetter de neste årene (Aalto et al., 2021, s. 1486). Nedbørsmengden på Selja er relativt høy med en årlig gjennomsnittlig nedbørsmengde på 2250 millimeter. Sommeren 2022 var det uvanlig mye regn, noe som påvirket resultatene på synfaringen. I juli og august 2022 var nedbørsmengden henholdsvis 300 millimeter og 360 millimeter, til sammenligning er gjennomsnittlig nedbørsmengde i juli og august henholdsvis 110 millimeter og 190 millimeter (figur 3) (Seklima, 2023). Middeltemperaturen og nedbørsverdiene er hentet ut fra værstasjonene på Fiskåbygd (41 moh.) og Stadlandet (75 moh.). Fiskåbygd ligger litt lengre inn i landet og Stadlandet ligger litt lengre ut mot havet, avstandene er likevel så korte at det fortsatt er representativt for klima på Selja.

Figur 3: Middeltemperaturen og gjennomsnittlig nedbørsmengde på Selja fra forrige klimaperiode, hentet fra værstasjonene Fiskåbygd og Stadlandet, Data hentet fra Norsk klimasenter (Seklima, 2023).

Det er store forskjeller i lokalklima innenfor analyseområdet, dette er fordi analyseområdet er vendt mot storhavet i nordvest og mot fastlandet i sørøst. Stad er kjent som et av de mest værharde områdene i hele landet, med fremherskende vindretning fra nordvest. Fjellet Varden

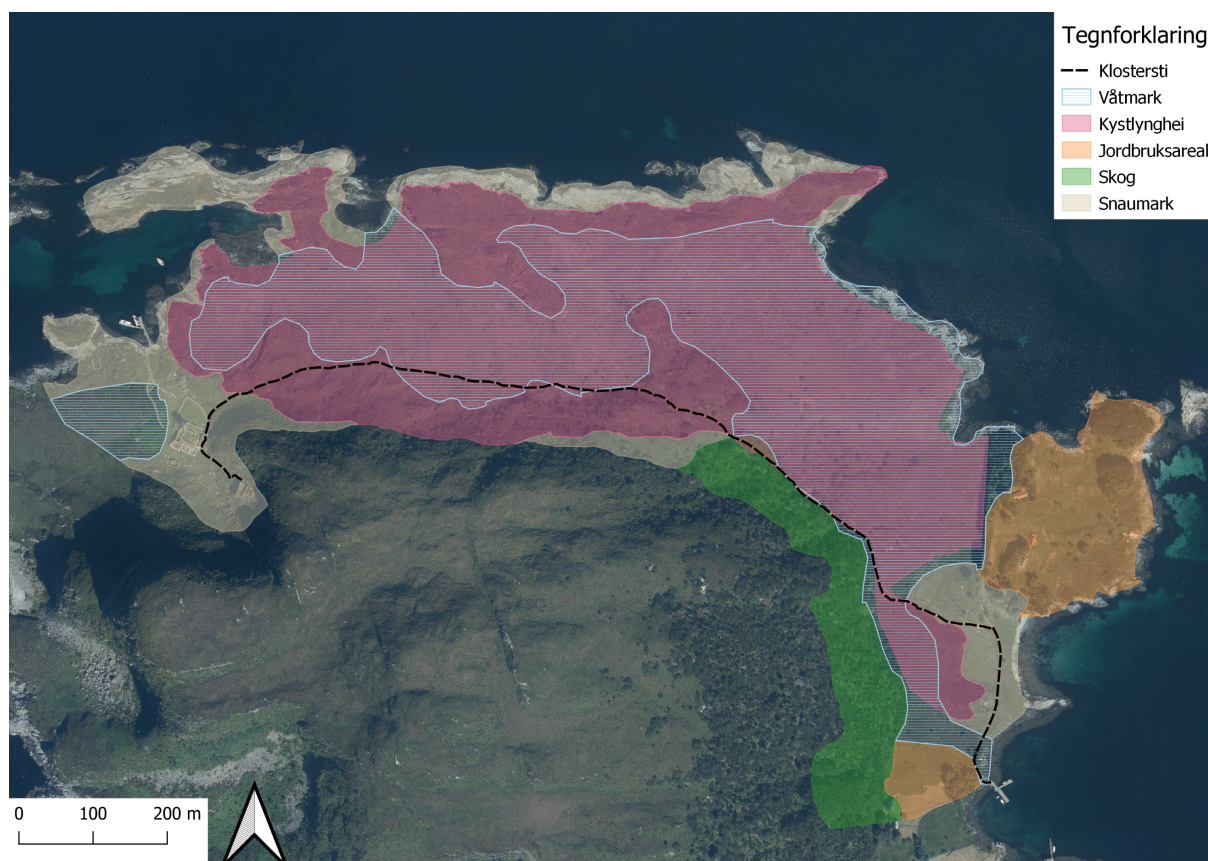
er også med på å skape lokale forskjeller med le sørøst i analyseområdet. Selja ligger delvis skjermet av Stadhalvøya, men særlig nordsiden av øya der klosteret ligger er det mye vind. På sørsiden av øya er det gunstigere klima for vegetasjonen med mindre vind og mer solinnstråling, og vegetasjonen der er derfor mer frodig.

Vegetasjon og dyreliv

På Vestlandskysten er vegetasjonen i boreonemoral sone dominert av kystlynghei og åpne myrlandskap (Moen, 1998, s. 103), som også gjenspeiles i vegetasjonen innenfor analyseområdet. Kystlynghei er en semi-naturlig naturtype formet av langvarig og ekstensiv hevd i form av beite, slått og lyngbrenning (Kaland & Kvamme, 2013). Kystlynghei er en utvalgt naturtype (Forskrift om utvalgte naturtyper etter naturmangfoldloven, 2011, § 3) og kategorisert som «sterkt truet» i Norsk rødliste for naturtyper (Artsdatabanken, 2018). Artene som dominerer i analyseområdet er røsslyng (*Calluna vulgaris*) og klokkelyng (*Erica tetralix*).

Frem til avviklingen av gårdsdriften på Selja på slutten av 1900-tallet hadde flere av gårdsbrukene på øya kystgeit og villsau (Sem, 2007, s. 30). I områder med mildt vinterklima, slik som på Selja, gikk beitedyrene ute hele året (Kaland & Kvamme, 2013). I dag er det ingen husdyrhold på Selja, og lyngheilandskapet er som en følge av dette sterkt preget av gjengroing. Det er gjort registreringer på gråmåke og tyvjo på Selja, dette er to fuglearter som er rangert til «sårbar» og er dermed på listen over rødlistede arter (Artsdatabanken, u.å.).

Mesteparten av klosterstien og analyseområdet går gjennom våtmarksområder og kystlynghei, men sørøst i analyseområdet er det områder med skog (figur 4). Dette er hovedsakelig barskog, og er dominert av naturlig furuskog og utplantet sitkagran. Sitkagranen ble plantet ut i plantefelt på starten av 1900-tallet (Os, 1957). Sitkagranen har senere spredd seg, og det er derfor en del sitkagran som vokser spredt hovedsakelig øst i analyseområdet. Dette fører til gjengroing, og utkonkurrerer lokal vegetasjon. Det er et nasjonalt problem at sitkagran sprer seg innenfor områder med kystlynghei (Miljødirektoratet, 2022, a), noe vi også ser på Selja, spesielt på grunn av mangel på beite. Rundt klosteret vest i analyseområdet er det gressplen som klippes jevnlig, da kommunen ønsker at vegetasjonen her holdes nede slik at klosteret kommer frem i landskapet (B. Jensen, personlig kommunikasjon, 22. august 2022).

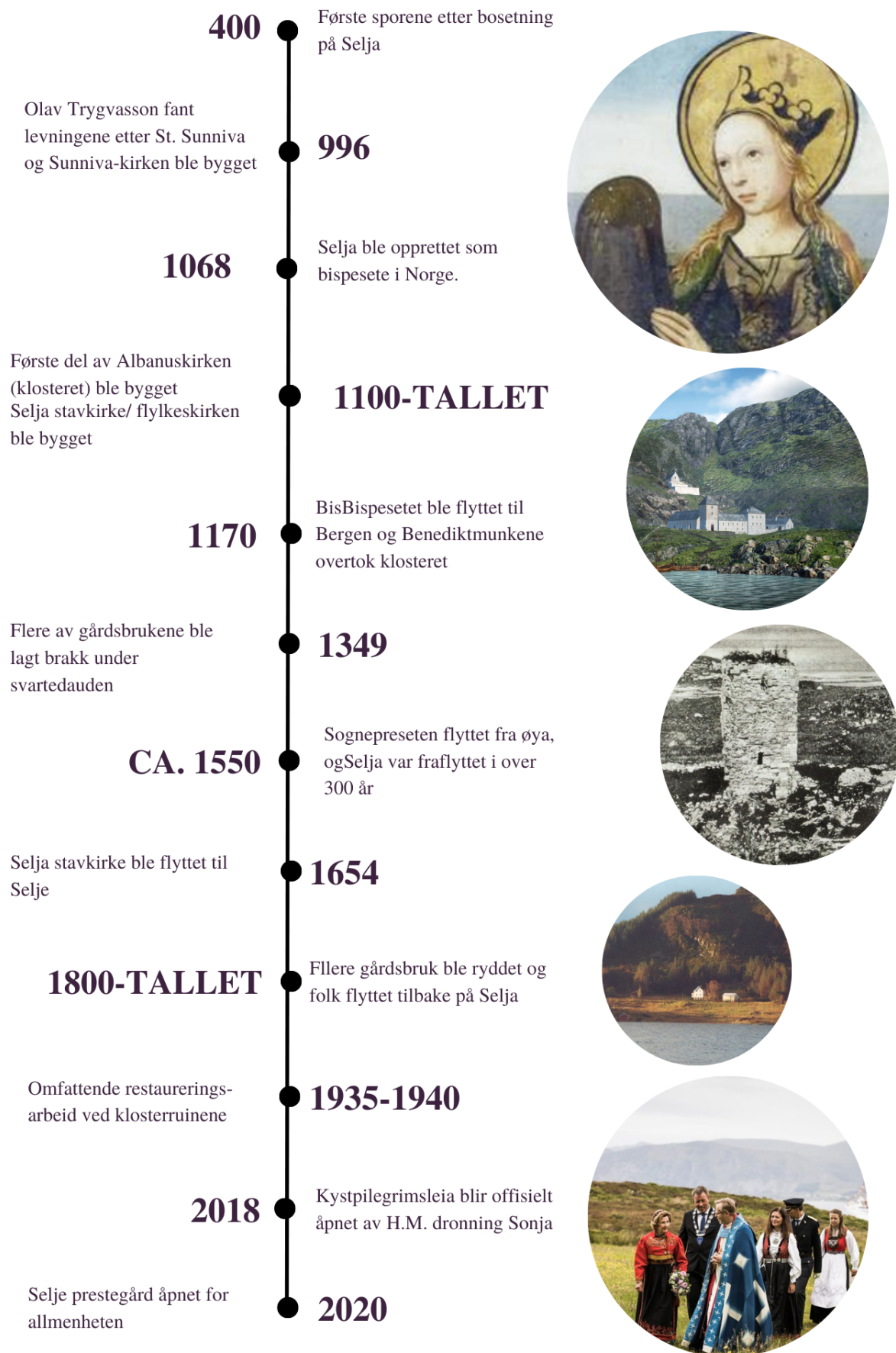
Figur 4: Vegetasjonskart med de forskjellige vegetasjonstypene innenfor analyseområdet.

Kulturhistorien i landskapet

De første sporene etter menneskelig aktivitet på Selja er fra bronsealder/ynge jernalder, og de eldste sporene fra bosetning på øya er fra omtrent år 400 (Djupedal, 1996, s. 27) (figur 5). Man regner med at stien som i dag blir omtalt som klosterstien ble brukt helt fra år 500, men det finnes ingen sikre kilder på dette (B. Jensen, personlig kommunikasjon, 22. august 2022). Det er mange kirker knyttet til Selja. Den eldste kirken på Selja er Mikaelkirken som er en hulekirke i fjellsiden ovenfor klosteret. Det er uvisst hvor gammel denne kirken er. Under kristningen av Norge reiste Olav Tryggvasson, som da var konge i Norge, til Selja hvor han fant levningene etter St. Sunniva i år 996, som da ble utnevnt som Norges første helgen. Sagnet om St. Sunniva forteller at Olav Tryggvasson bygget Sunnivakirken der levningene ble funnet, og at kongen gjorde plassen til hellig. Selja ble dermed den første helgenplassen i Norge (Djupedal, 1996, s. 31). Olav Kyrre opprettet Selja som ett av tre bispeseter i Norge i 1068.

Det er ikke klart når eller hvem som bygde Albanuskirken, som vi i dag omtaler som Selja kloster. Første delen av kirken stod mest sannsynlig ferdig på 1100-tallet og har senere blitt påbygd frem mot Svartedauden i 1349. Da bispesetet ble flyttet til Bergen i 1170 overtok Benedikt munkene Albanuskirken (Djupedal, 1996, s. 47). Selja stavkirke ble mest sannsynlig bygget på 1100-tallet og var fylkeskirken. Denne kirken ble flyttet inn til Selje i 1654.

Da svartedauden kom til Norge ble flere av gårdsbrukene lagt brakk på Selja, og på midten av 1500-tallet flyttet sognepresten fra Selja. Etter dette tror man at øya lå brakk i mer enn 300 år, og at folk først på slutten av 1800-tallet flyttet tilbake til øya (Sem, 2007, s. 26). Det ble i denne perioden ryddet flere gårdsbruk på østsiden av Selja. I perioden 1935-1940 ble det utført et omfattende restaureringsarbeid ved klosterruinene (Selje prestegård, u.å.). Klosteret blir i dag vedlikeholdt og restaurert jevnlig, og er en del av Riksantikvarens bevaringsprogrammer (Riksantikvaren, 2021). Bevaringsprogrammet legger vekt på at man skal ivareta kulturmiljøer som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk. I 2018 ble Kystpilegrimsleden fra Egersund til Trondheim offisielt åpnet av Dronning Sonja, samtidig som 950-årsjubileet for opprettelsen av bispedømmet på Selja ble feiret. Selje prestegård åpnet for allmenheten i 2020, og er et regionalt pilegrimssenter (Stad kommune, 2021).

Figur 5: Tidslinje for historien på Selja

Historien til klosterstien

Klosterstien har en lang historisk kontinuitet. Da stien først ble tatt i bruk ble den brukt av sjøfarere som ferdselsvei fra innhavn til uthavn. Sjøfarere la til med skipene på nordsiden av øya der det var lettere å legge til med store skip, for å så gå over Selja og derfra med båt inn til fastlandet (B. Jensen, personlig kommunikasjon, 22. august 2022). Stadhavet er en fryktet og velkjent havstrekning, og mange la også til på Selja i påvente av bedre vær før de krysset over Stadhavet (Riksantikvaren, 2020).

Etter at St. Sunniva ble funnet i år 996 fikk stien en ny bruk, og pilegrimer begynte å vandre på stien til klosteret. Pilegrimsreisende og andre besøkende ønsker å gå klosterstien for å gjenoppleve historien. «*Stien er klokere enn mannen som går*» er et uttrykk som blir brukt om klosterstien i dag (B. Jensen, personlig kommunikasjon, 22. august 2022), og sier noe om stiens kontinuitet og historie. Klosterstien er automatisk fredet etter Kulturminneloven § 4 d, som betyr at stien er fredet på grunn av sin alder. Alle automatisk fredete kulturminner har en sikringssone på minimum fem meter, og alle tiltak som skal gjøres innenfor denne sonen må søkes om til fylkeskommunen (Riksantikvaren, 2023). Klosterstien opplever i dag mye turisme, og det er derfor nødvendig å utføre tiltak for å gjøre området i stand til å tåle besøkspresset.

Figur 6: Gjengrodd steinsetting og steinklopper på klosterstien. Bildet tatt på synfaring 22.08.2022.

Før var klosterstien nærmere to meter bred (B. Jensen, personlig kommunikasjon, 22. august 2022), men etter mange hundre år har gress og lyng vokst innover stien. Flere steder på stien kan man se spor etter steinklopping og steinsetting (figur 6), som er gamle metoder for overvannshåndtering. Steinsetting gjøres ved å bruke steiner i forskjellige størrelser og former slik at overflaten blir ujevn, på denne måten føres vannet vekk fra stien. Steinklopping er kanaler som fører vannet bort fra stien. Man regner med at det er omtrent 15 steinklopper på klosterstien (B. Jensen, personlig kommunikasjon, 22. mai 2023).

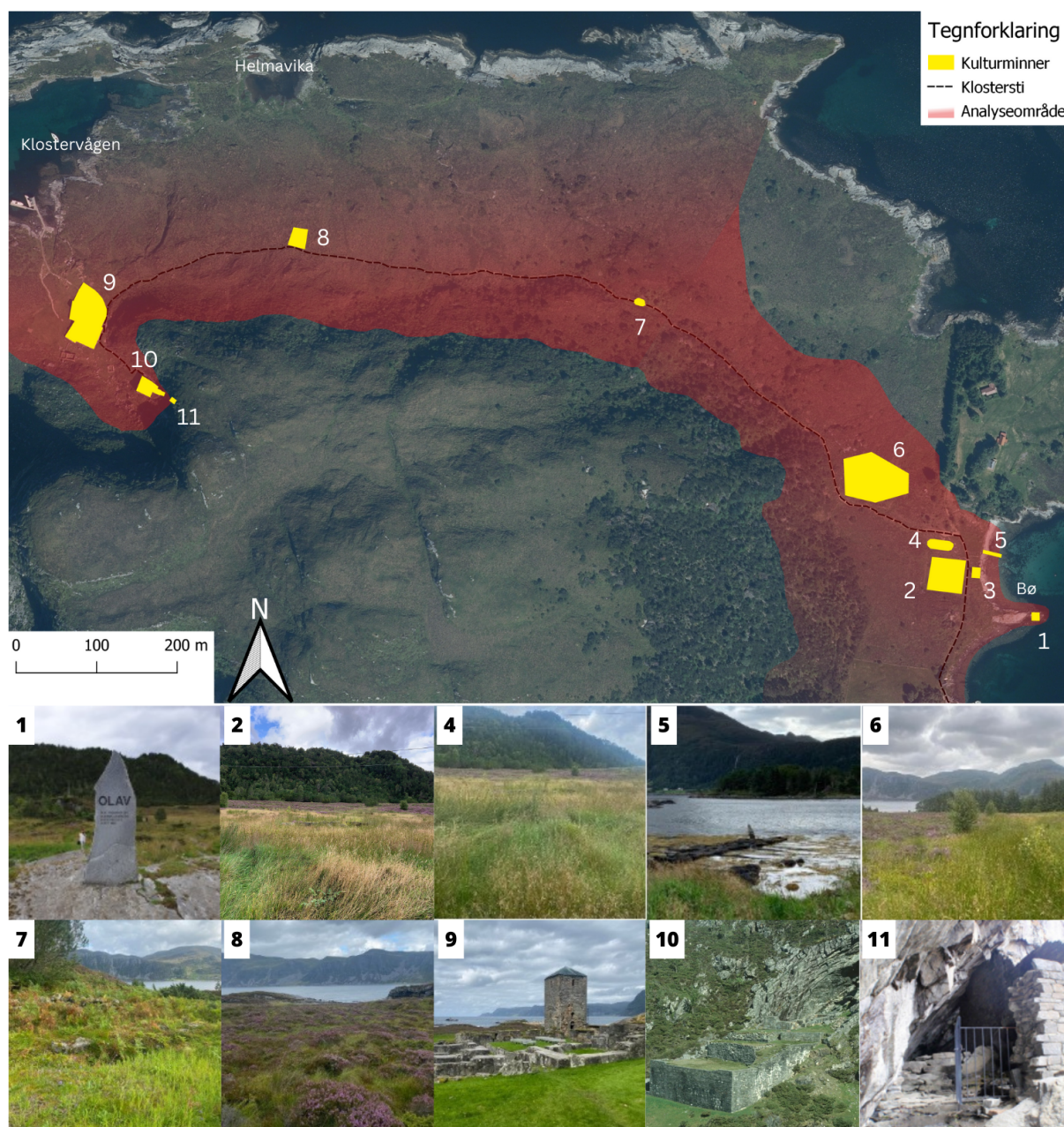
Steinkloppene er i dag gjengrodd, noe som fører til at vannet blir demmet opp og renner utover stien.

Historiske spor i landskapet

I landskapet langs klosterstien ligger mange kulturminner og historiske spor. Disse er med på å forsterke følelsen av at øya er en historisk viktig plass, og gir en nærhet til historien på Selja. Klosterstien i seg selv er også et historisk spor i landskapet, og representerer en lang historie om hvordan øya har blitt brukt gjennom tidene. Når man går klosterstien fra Bø, er det samlet flere kulturminner langs traktorveien man følger det første strekket (figur 7). Det første historiske sporet man kommer til er Olavsteinen (1). Olavsteinen er ikke registrert som et kulturminne, men er fortsatt viktig å nevne da den markerer at Olav-kongene er viktige for Selja, og at Selja er viktig i norsk historie. På motsatt side av stien kan man se tuftene etter Bø kirkegård (2), og kan ses som strukturendringer i vegetasjonen. Ved siden av kirkegården på Bø er det og registrert to bosetningsområder (3 og 4), datert tilbake til middelalderen. Dette er to tufter man så vidt kan se strukturen av i landskapet fra klosterstien. Vi har ingen bilder av den ene tuften (3), men denne ligger også skjult i landskapet slik som den andre tuften (4). I Strandsonen her er det en kirkevorr (5) med en tilhørende oppreist steinhelle. Kirkevorrer var

ankringsplasser for sjømenn og den oppreiste steinhellen var et tegn på at her kunne man legge til med båten og finne overnattingsplass.

Videre litt lengre nord for Bø er det registrert en stor innhegning bygget av rullesteiner (6), og er synlig i terrenget som en svak forhøyning. Omtrent midt på stien er det en tuft etter bosetning (7) man kan se som en fordyping i terrenget, tuften er svært gjengrodd av einer og er datert tilbake til jernalder/middelalder. Videre langs klosterstien kommer man til tuften etter den gamle fylkeskirken (8), dette var en stavkirke som ble flyttet inn til Selje på midten av 1600-tallet. Når man kommer frem til enden av turen ser man de tre mest sentrale og kjente kulturminnene på Selja. Det som kommer først til syne er Selja kloster (9), og er det kulturminnet som får mest oppmerksomhet på Selja. Klostertårnet står fortsatt, og store deler av strukturen til resten av klosteret er fortsatt godt synlige i landskapet. Oppe i fjellsiden bak klosteret ser man ruinene etter Sunnivakirken (10), med terrassen på fremsiden. Terrassen har blitt restaurert to ganger (NIKU, 2020), og er derfor godt synlig. Bak Sunnivakirken er Mikaelkirken (11) som er en hulekirke oppe i fjellsiden, og er enden på klosterstien.

Figur 7: Kulturminnene langs klosterstien, avbildet i nummerert rekkefølge.

Folkelige møteplasser

Det er klosteret på Selja som er det store besøksformålet, og tiltrekker seg turister og pilegrimsreisende. I nær tilknytning til Selja er kystpilegrimssenteret i Selje en viktig møteplass. På mange måter er det her veien til klosteret starter. Dette er den gamle prestegården som i juni 2020 ble åpnet for allmenheten (Stad kommune, 2021). Her har man tilgang på informasjon, overnatting og for å kjøpe suvenirer. Fra kystpilegrimssenteret går reisen videre med båt ut til Selja. Det arrangeres flere arrangementer på Selja, blant annet konserter og messer. Hvert år arrangeres Seljumannamesse på Selja hvor det blir holdt konserter, omvisning på klosteret og forskjellige foredrag (Stad kyrkjelege fellesråd, u.å.).

Kulturelle referanser

Det finnes flere historier, sagn, tradisjoner og kunnskap knyttet til Selja. Kystlyngheien på Selja er en viktig del av kulturarven, og bærer på en tradisjonell kunnskap om bruk og skjøtsel av landskapet. Denne skjøtselen har nå opphørt, og kystlyngheien er i ferd med å gro igjen. Historien om Norges første helgen St. Sunniva har en viktig plass i Norges kultur og historie. Ifølge legenden reiste St. Sunniva til Norge for å unnsnippe forfølgelse av en irsk konge. På Selja bodde hun sammen med følget hennes, som senere ble kalt Seljumennene. Da de senere ble oppdaget, forsøker de å flykte, men i forsøket dør St. Sunniva i et steinras. St. Sunnivas død ble betraktet som et mirakel da Olav Tryggvason omtrent 30 år senere finner henne under store kampesteiner hel og uskadd, som om hun bare sov (Seljakloster, u.å.). St. Sunniva blir da erklært som Norges første helgen, og Selja blir Norges første pilegrimsmål. Da Olav Tryggvasson fant St. Sunniva viste det seg et helt spesielt lys for han som førte han til henne. Det spesielle lyset man kan se på Selja er sterkt knyttet til overtro. Sagnet sier at Helmavika er stedet der St. Sunniva og følget hennes kom i land (Dam-Nielsen, u.å.), vika kan ses fra klosterstien (figur 7).

Arealbruk og bebyggelse

Selja er et nasjonalt viktig besøksmål og analyseområdet er et mye besøkt område, særlig på sommerhalvåret. I 2021 hadde Selja kloster mellom 5500 og 6000 besøkende, både som passasjerer på Klosterbåten og som reiste på egenhånd (Djupedal, 2021). I løpet av sesongen i 2021 ble det gjennomført over 270 guidede turer på Selja. Selja opplevde et bunnpunkt i antall besøkende i 2019, med litt over 3000 besøkende, men besøkstrykket har tatt seg opp igjen de siste årene. Om sommeren går det båt fast ut til øya, hvor man kan avtale å bli plukket opp på Bø på tilbakeveien, slik at man kan gå klosterstien fra klosteret til Bø (figur 9).

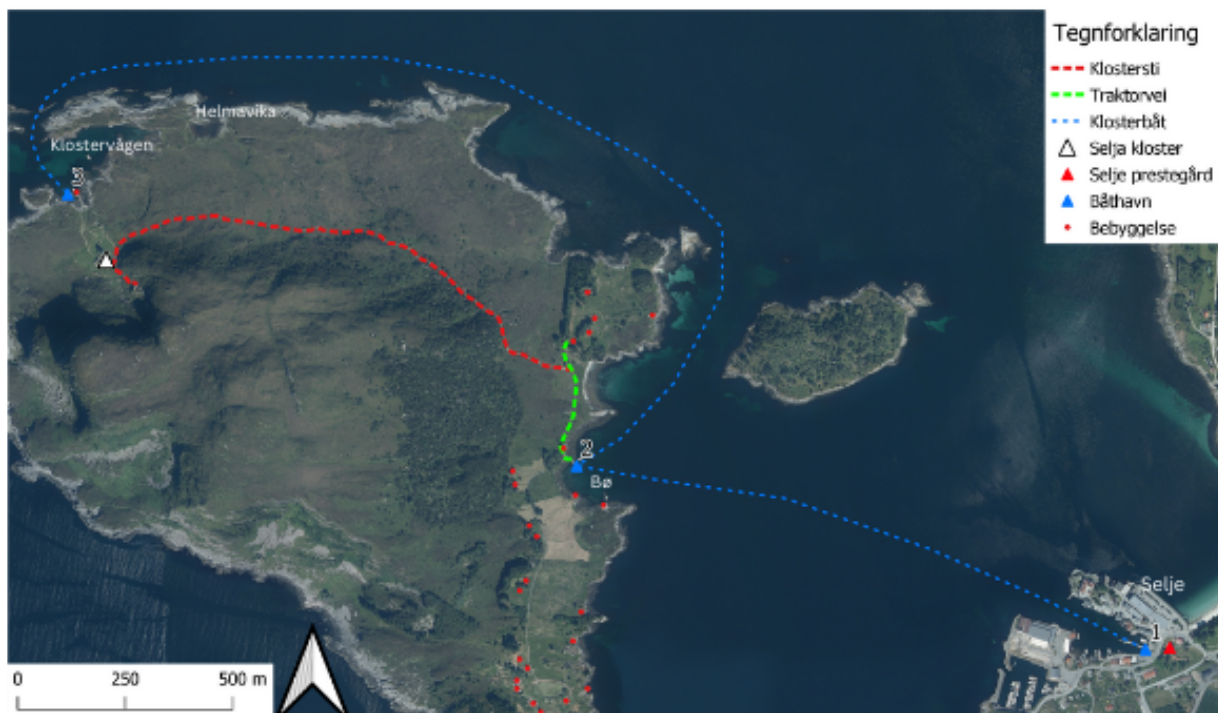
Det er Selja kloster, Mikaelkirken og Sunnivakirken som er hovedattraksjonene på øya. Selja kloster er Norges eldste middelalderruin (Riksantikvaren, 2020), og har vært gjennom en rekke restaureringsarbeid. Klosterstien er også en viktig del av besøksmålet. Kulturminnene og de historiske sporene i landskapet innenfor analyseområdet og langs klosterstien er viktige for opplevelsen, og tilknytningen man får til historiene på Selja. Dette kan være en viktig grunn til hvorfor Selja er et så populært reisemål, og kanskje særlig for pilegrimsreisende som har en nær tilknytning til historien. Mange av de besøkende kommer nettopp fordi de ser på plassen som hellig.

Infrastruktur

Figur 8: Naustet i Klostervågen. Bildet tatt på synfaring 22.08.2022.

Klostervågen er det et naust der besøkende kan gå inn å søke ly og spise nisten sin (figur 8). På dette naustet er det også skilt om at Selja kloster er en av 26 godkjente nøkkelsteder langs kystpilegrimsleden, og beskrives som en plass med særegen kulturell, historisk og tradisjonell verdi (Pilegrimsleden, u.å.).

Figur 9: Infrastruktur knyttet til klosterstien

Klosterstien går fra Bø til Klostervågen og er den viktigste ferdselsåren på Selja (figur 9). Starten av klosterstien på Bø går langs en traktorvei som går inn til ett av gårdsbrukene på øya. Bebyggelsen på Selja er hovedsakelig lokalisert på Bø, sørøst i analyseområdet. Det er seks gårdsbruk på Selja, men i dag er det kun én eiendom som er fast bebodd. De andre gårdsbrukene fungerer som fritidsboliger (Kommunekart, u.å.). Det er tre båthavner som er knyttet til klosterstien. Den første ligger i Selje sentrum og er der klosterbåten går fra når den skal til Selja. Videre er det to båthavner på Selja, der den første ligger på Bø og den andre i Klostervågen, rett ved Selja kloster. I

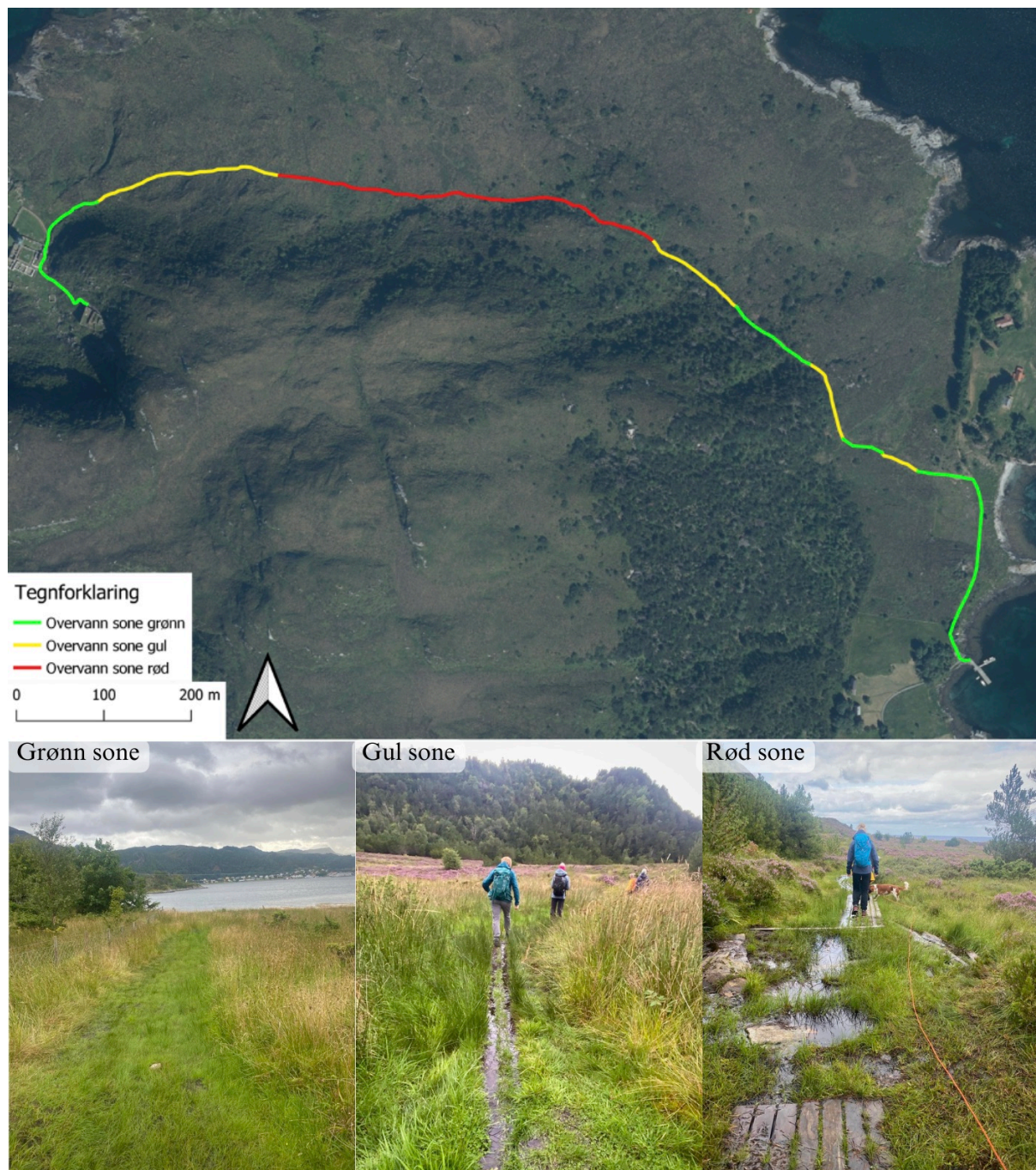
Klosterstien

Klosterstien er preget av dårlig vedlikehold, og på synfaringen observerte vi at det er store problemer med overvann og at de eksisterende trekloppene er gamle, sleipe og delvis råtne (figur 10). Vi observerte og at der det var mye overvann og gjørme var stien bredere på grunn av tråkkaskader utenfor stien.

Figur 10: Slitasjeskader og overvann på klosterstien. Bilder tatt på synfaring 22.08.2022.

Disse utfordringene varierte langs stien, og vi observerte at de største problemene var omtrent midt på stien, etter at man kommer ut fra området med skog (figur 11). Grønn sone representerer delene av stien med lite overvann og slitasje. Gul sone representerer deler av stien som er våt, gjørmete og dårlig tilrettelagt med sleipe og ødelagte gangbaner. Rød sone representerer den verste delen av stien der man må trække utenom stien for å unngå å bli våt.

Figur 11: Grov inndeling av stien etter hvor det er størst problemer med slitasje og overvann.

Langs stien er det flere ulike skilter, både informasjonsskilt og veivisningsskilt (figur 12). Både fylkeskommunen, kommunen og nasjonalt pilegrimssenter har satt opp ulike skilttyper langs klosterstien, og er derfor i ulik stil og design.

Figur 12: Eksisterende skilt langs klosterstien. Skiltene i nummerert rekkefølge etter plassering.

I dag ligger det planker og andre materialer langs klosterstien. Der man går i land på Bø er det mye rot. Videre ligger det hauger med trevirke og planker langs stien og en haug med steiner i nærheten av klosteret (figur 13).

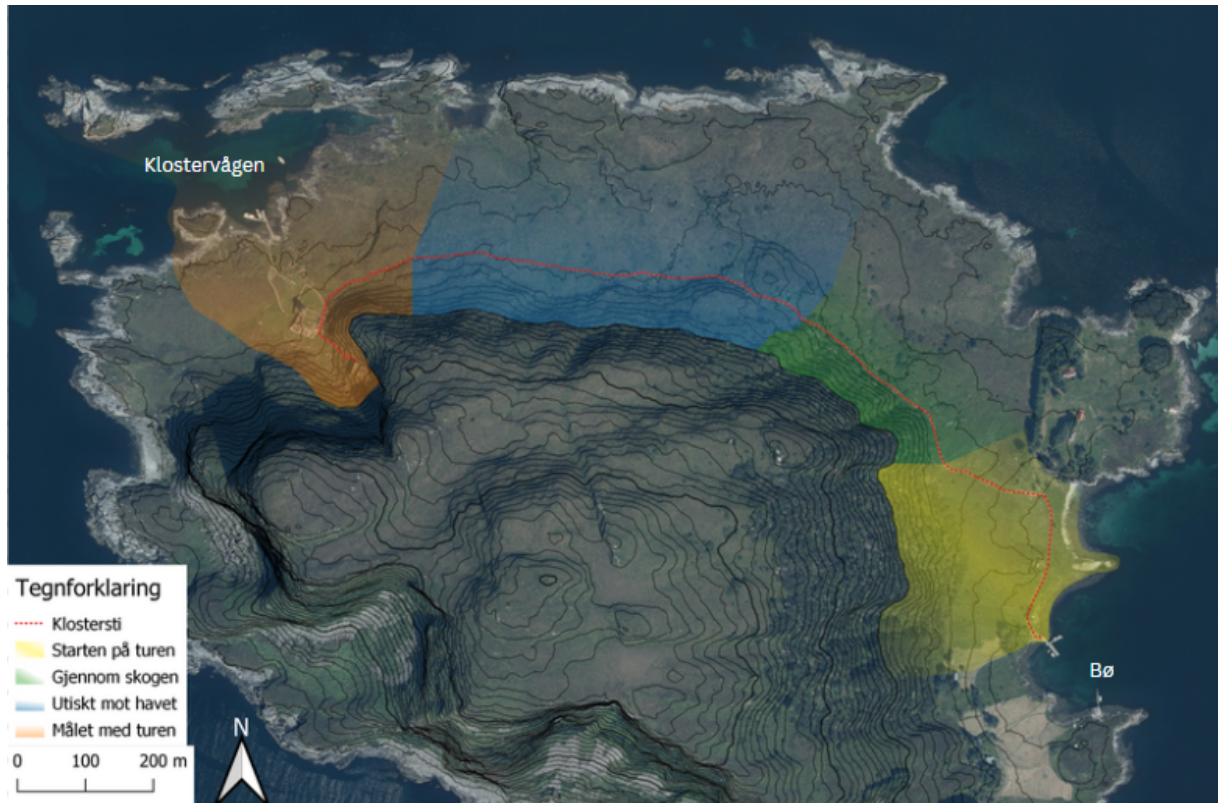
Figur 13: Hauger med materialer langs klosterstien. Bildene tatt på synfaring 22.08.2022.

Romlig-estetiske forhold

Analyseområdet langs klosterstien inneholder alt fra store og åpne områder med gode siktlinjer, til områder der man er mer skjermet med tett tre- og busksjikt. Det er store variasjoner i både terreng, landskap og vegetasjon. Sanseinntrykkene man opplever av å gå klosterstien blir særlig påvirket av værforholdene, kulturminnene, natur- og kulturlandskapet. De sterke naturkreftene i området kan være med å påvirke opplevelsen av plassen.

Inndeling av delområder

Ut ifra de romlige og estetiske forholdene langs klosterstien har vi delt analyseområdet inn i fire ulike delområder. Disse skilles naturlig fra hverandre etter romfølelse, endringer i vegetasjonen og i terrenget, der hvert delområde har sine karakteristika (figur 14).

Figur 14: Delområdene innenfor analyseområdet

Landskapskarakter for de ulike delområdene

I denne fasen av landskapsanalysen fastsetter vi landskapskarakteren, først en samlet landskapskarakter for hele analyseområdet, deretter tar vi for oss hvert delområde. I landskapskarakteren blir de viktigste karaktertrekkene for hvert delområde trukket frem.

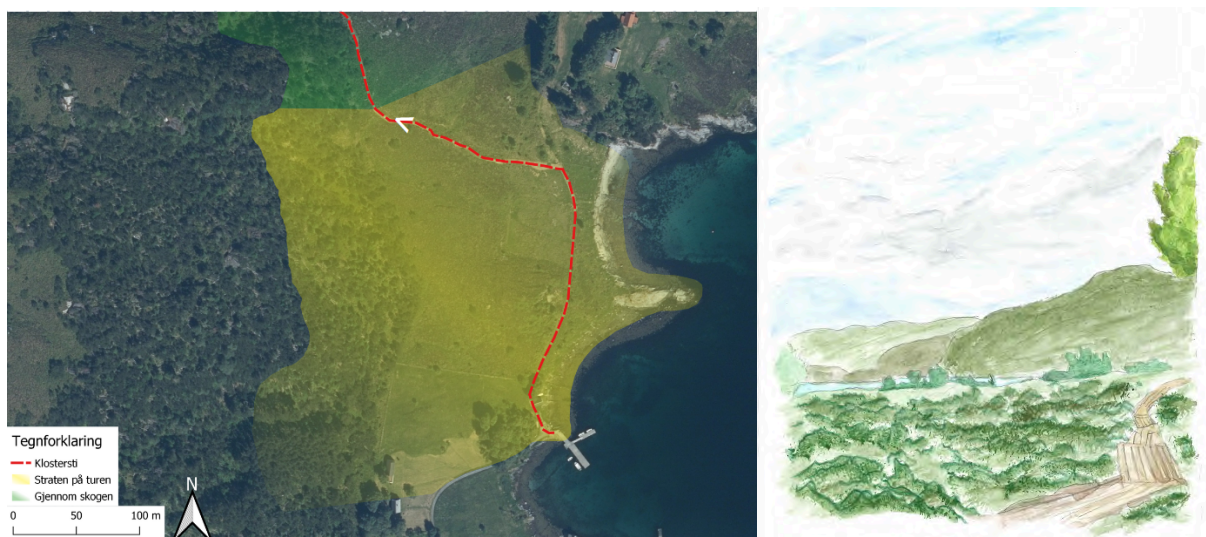
Hele analyseområdet

Variasjonen i både vegetasjonen og terrenget er en viktig karakteristika for hele analyseområdet. Landskapet har lite helning og er lite kupert med unntak av strekket «Gjennom skogen». Man har god utsikt til fastlandet og ut mot havet fra store deler av klosterstien. Vegetasjonen er for det meste lav, men det er også områder med skog som

skaper en romfølelse. Fjellet Varden er også med på å skape romfølelse, da det danner en vegg på den ene siden av klosterstien. Historien til Selja og sporene i landskapet er karakteristisk for analyseområdet og har ført til at klosterstien er mye besøkt. Klosterstien er et menneskeskapt nøkkelement gjennom hele analyseområdet. Selja kloster og Olavsteinen er også menneskeskapte nøkkelementer, og fungerer som orienteringspunkter.

Starten på turen

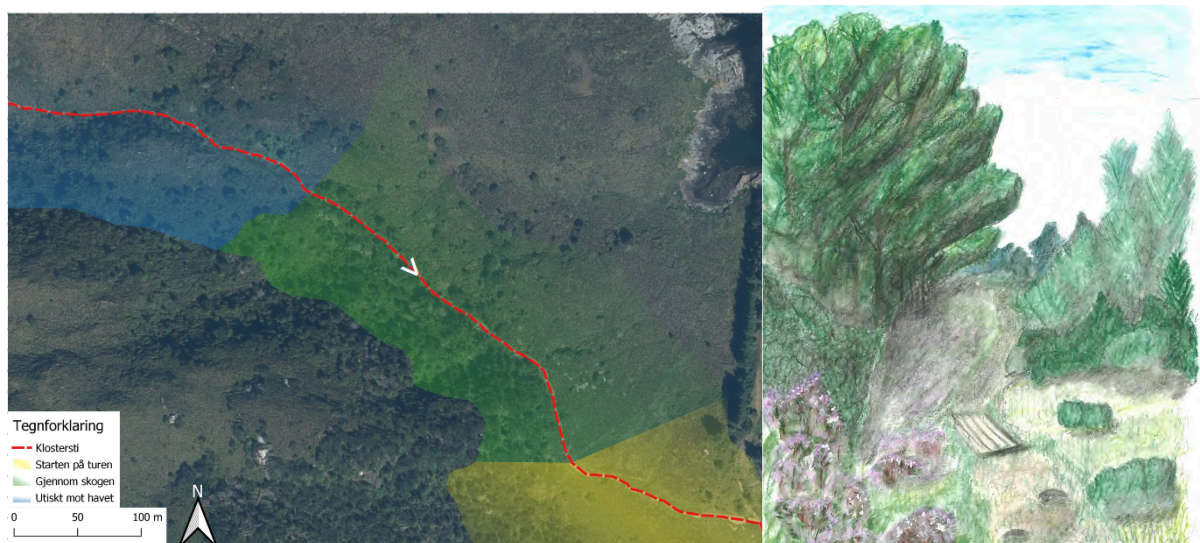
«Starten på turen» omfatter første del av klosterstien fra der båten kommer i land på Bø til stien går inn i område med tettere vegetasjon (figur 15). Første strekket går klosterstien på en traktorvei langs strandlinjen før den svinger vestover, herfra er stien automatisk fredet. Delområdet ligger skjermet til for vinden, og man har utsikt til fastlandet med Selje og Stadhalvøya. Delområdet er karakterisert av lav vegetasjon og gammel kystlynghei som er i ferd med å gro igjen, som følge av opphørt skjøtsel. Den lave vegetasjonen gjør delområdet oversiktlig og åpent, men siktlinjene er fortsatt begrenset av fjellet Varden og fastlandet. Det er noe bebygd areal i delområdet. Det ligger mange kulturminner langs klosterstien i delområdet, med to tufter, en kirkevorr, rester etter Bø kirkegård og etter muren til en innhegning. Kulturminnene er lite synlig i landskapet, og dateres tilbake til middelalderen som skaper en historisk sammenheng med bruken av klosterstien. Olavsteinen som er plassert ute på neset øst for klosterstien er et nøkkelement i delområdet, da den er plassert godt synlig i landskapet og har en karakteristisk form

Figur 15: Avgrensning av delområdet Starten på turen, og en tegning av området sett fra den hvite pilen på kartet som viser delområdets karakter.

Gjennom skogen

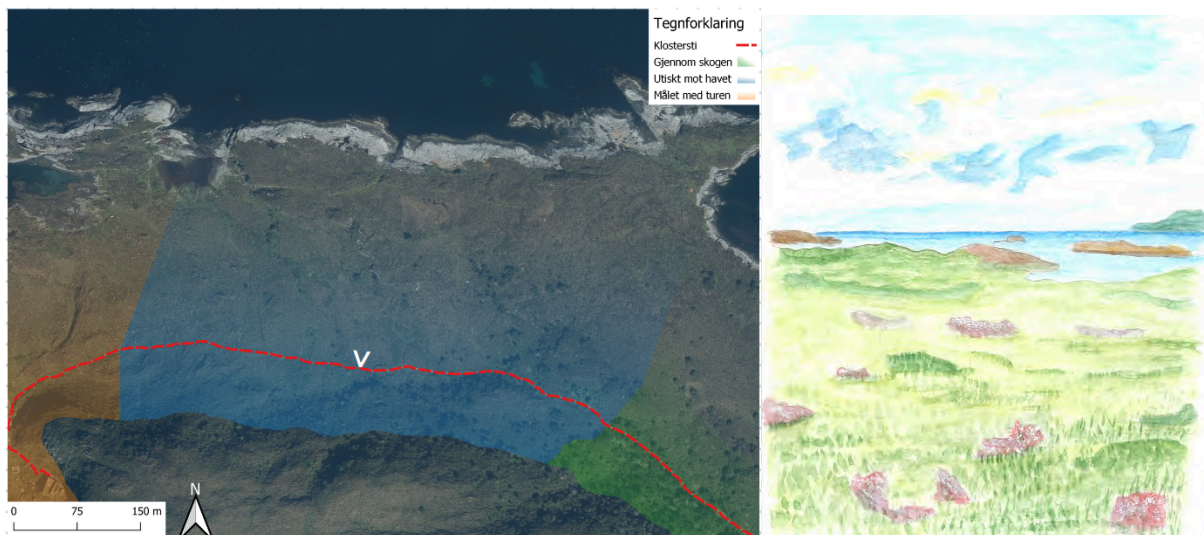
«Gjennom skogen» er karakterisert av furudominert skog som omkranser stien, og den sterke romfølelsen dette medfører (figur 16). Man blir skjermet for vær og vind, og siktlinjene ut mot havet og inn til fastlandet blir begrenset av vegetasjonen. Stien og resten av delområdet er preget av gjengroing på grunn av lite eller ingen skjøtsel. I dette delområdet er stien mer kupert og terrenget er mer krevende å bevege seg i. Langs dette strekket finnes det ett registrert kulturminne som er en tuft datert tilbake til jernalder/middelalder. Tuften ligger tett inntil klosterstien og er tett gjengrodd av einer.

Figur 16: Avgrensning av delområdet Gjennom skogen, og en tegning av området sett fra den hvite pilen på kartet som viser delområdets karakter.

Utsikt mot havet

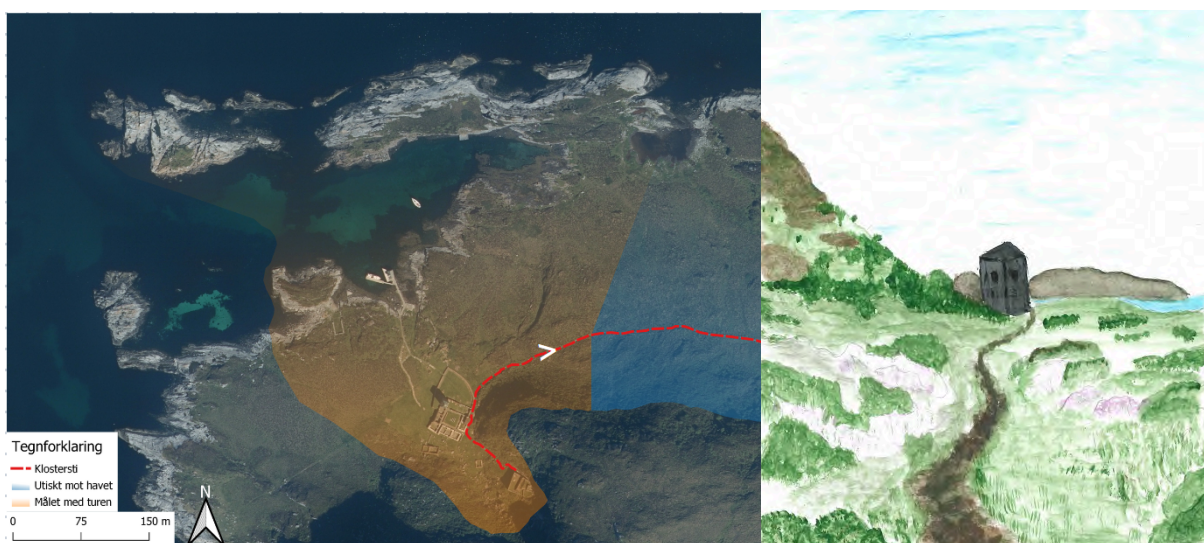
«Utsikt mot havet» er karakterisert av det åpne og store landskapet med utsikt rett ut i havgapet, og over til Stadhalvøya (figur 17). Vegetasjonen er lav og dominert av lyngplanter. På grunn av den lave vegetasjonen og det flate terrenget er man mer utsatt for vær og vind gjennom dette delområdet. Dette gjør at man føler seg liten i det store og åpne landskapet. Langs klosterstien går man forbi en tuft som ligger skjult i landskapet. Dette er spor etter stavkirken som ble flyttet inn til Selje på midten av 1600-tallet. I delområdet er det spor etter skjøtsel av kystlynghei og beite, og er preget av gjengroing.

Figur 17: Avgrensning av delområdet Utsikt mot havet, og en tegning av området sett fra den hvite pilen på kartet som viser delområdets karakter.

Målet med turen

Siste delområde er kalt «målet med turen» fordi det er her Selja kloster dukker opp bak fjellet Varden, og er et høydepunkt langs klosterstien (figur 18). Karakteristisk for dette delområdet er det store og åpne landskapet som skaper lange siktlinjer utover Stadhavet og til Stadhalvøya. Mikaelkirken og Sunnivakirken er også karakteristiske, og ligger ovenfor Selja kloster. Det er knyttet mange historiske hendelser til dette delområdet og kulturminnene er derfor viktig for landskapskarakteren. Vegetasjonen her er lav og dominert av grasarter, og rundt klosteret vedlikeholdes vegetasjonen jevnlig for at klosteret skal tre tydelig frem i landskapet. Den bratte fjellveggen over Mikaelkirken er et naturlig nøkkelelement i landskapet, og klosteret er et menneskeskapt nøkkelelement.

Figur 18: Avgrensning av delområdet Målet med turen, og en tegning av området sett fra den hvite pilen på kartet som viser delområdets karakter.

Stadkjensleanalyse

Stadkjensleanalysen viste hvilken relasjon de ulike brukergruppene har til Selja og hva som trekkes frem som særegent og karakteristisk med klosterstien. Vi intervjuet representanter fra de ulike brukergruppene som representerer de besøkende; «Den lokale turgåeren», «Forvalteren», «Turisten på Selja» og «Pilegrimsreisende».

«Den lokale turgåeren»

«Den lokale turgåeren» representerer den lokale befolkningen som benytter klosterstien som turmål og drar dit for rekreasjons- og friluftslivinteresser. I intervjuet fortalte han at han ofte besøker plassen om sommeren, og pleier å stoppe innom øya i forbindelse med båtturer. Han trakk særlig frem klosteret og historien knyttet til plassen som særegent og viktig for Selja. Han sa: *«Det er noe eget med å sitte og se på klosterruinene med den kunnskapen man har om hva som har skjedd på øya»*. Han trakk også fram utsikten man har rett ut i Stadhavet som særegent med plassen, og han beskrev det slik: *«Det er spesielt å se utover den uendeligheten og de store dimensjonene på de omgivelsene som Selja ligger i»*. Videre fortalte han at han opplever turismen på Selja som svært positivt, og at det er synd at potensialet til plassen ikke har blitt utnyttet mer. Han sa: *«Jeg synes det at Selja med den historien burde ha blitt noe langt mer enn bare disse ruinene og mytene»*.

«Forvalteren»

«Forvalteren» jobber i Stad kommune og har både et profesjonelt og et privat forhold til klosterstien. Hun fortalte at Selja kloster er kjent langt utenfor kommunens grenser, som et unikt og særegent kulturminne. Gjennom jobb i kommunen arbeider hun med forvaltning av klosterstien og klosteret som blant annet prosjektledelse knyttet opp mot ruinene, koordinering av arrangementer, formidling og markedsføring, og ansettelse samt oppfølging av skjøtselsarbeidere gjennom sommerhalvåret. Hun fortalte at Selja er viktig for Stad kommune som identitetsmarkør, kulturminne, reiselivsdestinasjon og som et pilegrimsmål.

Som privatperson har hun og en sterk tilknytning til landskapet og historien til plassen. Hun fortalte at historiene som knytter seg til klosterstien også er viktige for opplevelsen. *«Å vite at denne stien har vært brukt i over tusen år, gjør det spesielt å gå her. Man føler at man bokstavelig talt går i både munkene, pilegrimene, og tidligere generasjoners fotspor»*.

Landskapet man opplever fra klosterstien trakk hun og frem som særegent med Selja. Hun beskrev det som vilt, karrig og storslått, og at det er en plass man får kjenne ekstra på naturkreftene. Hun fortalte det som spesielt å se landskapet på Stadhalvøya, havet, horisonten og klostertårnet som etter hvert dukker opp foran deg når man går klosterstien. Hun trakk frem beliggenheten ut mot storhavet som spesiell, og hvor viktig Stadlandet var som stoppested på Vestlandskysten da havet var den viktigste ferdselsåren. Hun trakk også frem at opplevelsen av å gå klosterstien svekkes på grunn av at stien er glatt, våt og dårlig vedlikeholdt.

«Turisten på Selja»

«Turisten på Selja» har besøkt plassen flere ganger uten å ha noe lokal tilknytning til stedet. Han har besøkt Selja kloster flere ganger i forbindelse med seilturer langs Vestlandskysten. Han fortalte: *«Som seiler kjenner jeg jo godt til de mange historiene om Selja som et tilfluktssted for sjøfarere, og hvor vilt havet der ute kan være»*. Han trakk frem øyas beliggenhet ut mot havgapet som karakteristisk og at det er dette som trakk han dit i utgangspunktet. Videre fortalte han om den fredfulle følelsen man får av å være på Selja, og utdypet: *«Det er også en følelse av isolasjon på øya, som gjør at man virkelig kan koble av fra hverdagen, og bare nyte naturen og stillheten»*.

Han fortalte at de gangene han har besøkt Selja er det klosteret som er hovedattraksjonen, men at han og har gått klosterstien flere ganger. Han påpekte at han synes stien er dårlig tilrettelagt, og at det er vanskelig å holde seg tørr på beina om man går der etter det har regnet.

«Pilegrimsreisende»

De «Pilegrimsreisende» trakk særlig frem at det er historien til plassen som gjør besøket spesielt og betydningsfullt. De fortalte om tilhørigheten de føler til historiene knyttet til plassen, særlig historiene om St. Sunniva og benedikt munkene ble trukket frem. En av dem påpekte: *«Avstanden mellom nåtiden og fortiden, mellom oss og de mange pilegrimene som har tråkket opp stien for oss, og ikke minst benedikt munkene, blir nærmest visket ut når man går klosterstien»*. Kunnskapen om hva som har skjedd, og muligheten til å gjenoppleve historien gjennom gamle kirkeruiner og andre kulturminner langs klosterstien, er særegent og ble trukket frem som viktig for opplevelsen.

Landskapet og klimaet er med på å forsterke opplevelsen. «*Øya er vakker og fredfull*» ble det sagt, samtidig ble landskapet beskrevet som «*vilt*» og «*rått*». En pilegrim fortalte om været på en Seljumannamesse han var med på der været herjet, slik det ofte gjør på Selja, og fortalte: «*I veksel mellom regnvær i tropisk stil, aggressiv vind som rev ned faner og flagg og tidvis oppholdsvær med små snev av sol, ber og synger vi mens vi går i prosesjon fram til klosteranlegget*».

Klosterstien ble trukket frem som en fantastisk tur i et flott landskap, men turen ble og omtalt som «*en fuktig og gjørmete opplevelse når det regner*». En pilegrim fortalte om pilegrimsreisen til Selja sommeren 2022, den våteste sommeren på Vestlandet på lenge. Hun fortalte at hun måtte gå forsiktig for å ikke gli på steiner og planker. En annen pilegrim sa det samme: «*Det er mange steder langsmed stien det er lett å snuble og tråkke ut i en stor vannpytt eller myr, og det er ikke alle plankene som er helt trygge å gå på*».

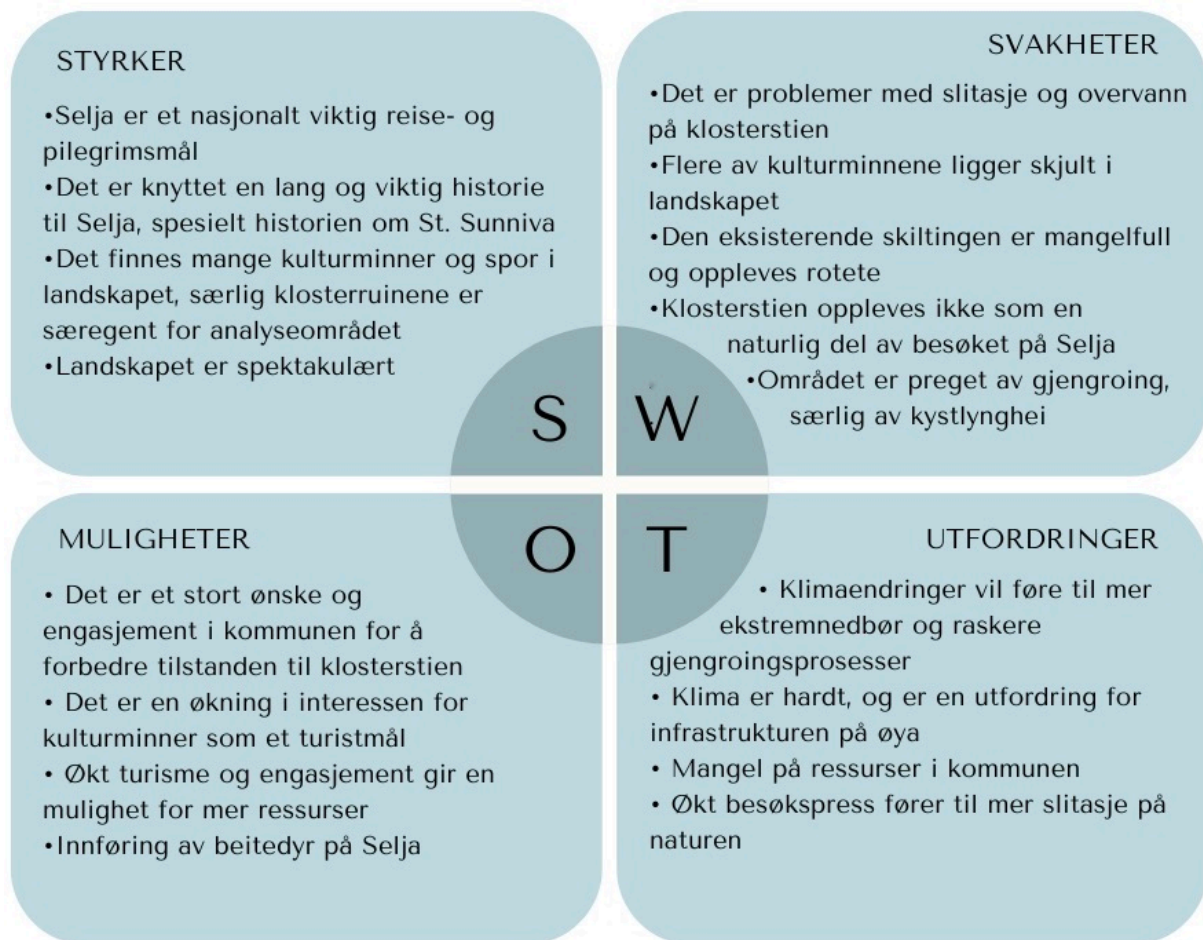
Konklusjon

Det som går igjen gjennom hele stadkjensleanalysen er hvor viktig historien knyttet til plassen er for opplevelsen av besøket, særlig de pilegrimsreisende trakk det frem som veldig viktig. Gjennom kunnskapen om historien til Selja føler man en nærhet til plassen, og til tidligere generasjoner som har gått den samme strekningen i over 1000 år. Det trekkes også frem at landskapet er vakkert og fredfullt, men at det og kan oppleves rått og vilt, på grunn av hvor utsatt plassen er for naturkreftene. Stiens dårlige standard er og noe flere av informantene nevner. Problemer med overvann, glatte planker og en gjørmete opplevelse er faktorer som påvirker opplevelsen negativt.

SWOT-analyse

Basert på landskapsanalysen og stadkjensleanalysen har vi utført en SWOT-analyse (figur 19). Selja er et nasjonalt viktig reise- og pilegrims mål på grunn av historien som er knyttet til øya. Det finnes flere kulturminner og spor i landskapet etter dette, noe som er med på å styrke opplevelsen da man får en sterkere tilknytning til historien. Svakheterne i analyseområdet går i hovedsak ut på at kulturminnene ligger skjult i landskapet på grunn av gjengroing, og at skiltingen er mangelfull og oppleves rotete. I tillegg er det problemer med overvann og slitasje på klosterstien, noe som også fører til at stien blir bredere da besøkende trækker utenom de våte partiene. Videre er det mange som ikke går klosterstien fordi klosterbåten kun kjører til Klostervågen, og er derfor ikke en naturlig del av besøket på Selja.

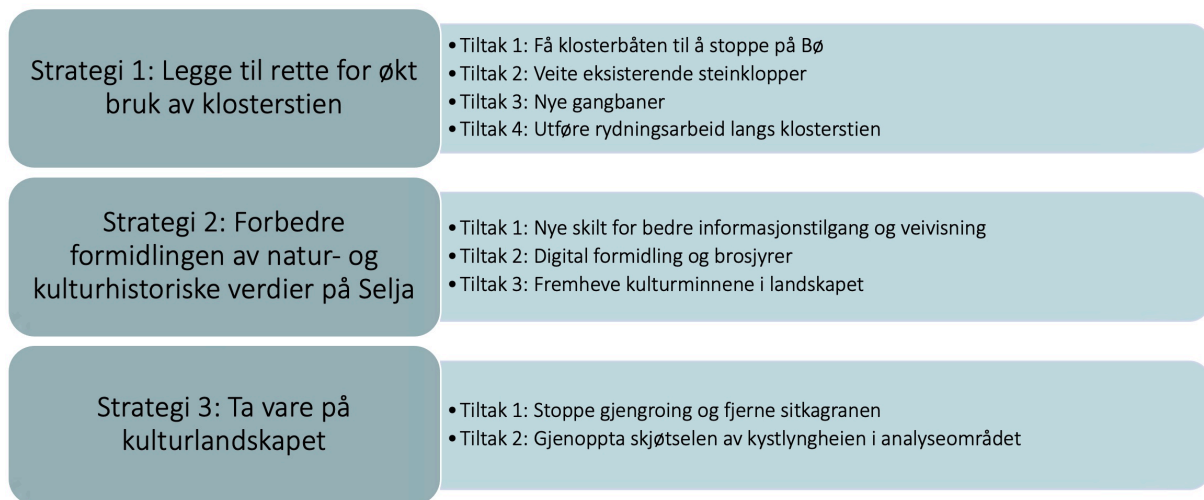
Det er en stor vilje og engasjement i Stad kommune for å gjøre tiltak som hever opplevelsen og tilstanden på klosterstien, noe som er viktig for å få gjennom saker og gjennomførelse av tiltak. Det oppleves også en økende interesse for kulturminner som et turistmål, noe som trolig vil føre til økt turisme på klosterstien. Økt turisme gir en mulighet for mer ressurser da det fører til en økonomisk gevinst. I tillegg får området mer oppmerksomhet, noe som kan oppmuntre til bevaring og utvikling av området. En utfordring i kommunen er mangel på ressurser, og det er derfor vanskelig å få gjennomført tiltak på klosterstien. Det høye besøkspresset i kombinasjon med hardt klima og mye nedbør skaper utfordringer knyttet til infrastrukturen på øya.

Figur 19: Hovedtrekkene fra SWOT-analysen

Strategier og tiltak

Strategier og tiltak er et resultat av landskaps-, stadkjensle- og SWOT-analysen, og skal svare på problemstillingen vår. Under hver strategi presenteres tiltak, som er ment for å presisere og utdype strategiene (figur 20).

Figur 20: Overordnede strategier som munner ut i konkrete tiltak.

Strategi 1: Legge til rette for økt bruk av klosterstien

For å legge til rette for flere besøkende på klosterstien har vi kommet med tiltak som gjør klosterstien til en mer naturlig del av besøket på Selja, hever besøksopplevelsen og forbedrer tilstanden til klosterstien slik at den tåler et høyere besøkspress.

Tiltak 1: Få klosterbåten til å stoppe på Bø

I dag går klosterbåten tur/retur Selje - Klosterågen, og man må avtale med klosterbåten dersom man ønsker å bli hentet eller sluppet av på Bø. Vi foreslår at båten først stopper på Bø, deretter Klosterågen (figur 21) slik at de som eventuelt ikke har mulighet eller ønsker å gå klosterstien kan gå av her.

Figur 21: Den foreslåtte ruten til klosterbåten.

Tiltak 2: Veite eksisterende steinklopper

De omtrent 15 eksisterende gjengrodde steinkloppene skal veites, noe som vil drenere vannet bort fra stien, som fører til mindre erosjon og slitasje på klosterstien. Steinklopping kan brukes til å lage avløpsrenner langs stien, som bidrar til å samle opp og lede bort overflatevannet (figur 22). Disse rennene kan være spesielt nyttig på steder der stien krysser en bakke eller et område med høyere terreng, og der vannet har en tendens til å samle seg på stien. De største utfordringene knyttet til overvann finner man i delområdene «Starten på turen» og «Utsikt mot havet». Det er ikke gjort en nøyaktig registrering av hvor alle steinkloppene ligger, men det ligger mange synlige innenfor «Gjennom skogen». Tiltaket må planlegges slik at vannet renner utenom kulturminnene.

Figur 22: Veiting av steinklopper gjennomført av Stad kommune. Bildet lånt fra Stad kommune.

Tiltak 3: Nye gangbaner

Nye gangbaner skal legges ut der det fortsatt er vått og gjørmete etter at steinkloppingen er gjennomført, og skal erstatte alle de gamle gangbanene. Vi foreslår å bruke en kombinasjon av treklopper og gitterrister, disse metodene er skånsomme og er en relativt rimelig form for tilrettelegging (Miljødirektoratet, 2022, b). Vi har lagd et overordnet plankart som viser hvor på stien treklopper og gitterrister skal plasseres ut fra dagens situasjon (figur 23). Gangbanene skal kun legges på partier der det er behov innenfor strekningene som er markert på kartet. Overvannsproblemene langs klosterstien kan forandre seg etter steinklopping er gjennomført, og det bør derfor utføres en ny vurdering av hvor gangbanene skal legges etter dette. Kartet er derfor kun ment som et estimat på hvilke partier av stien de ulike gangbanene bør plasseres innenfor, slik situasjonen er i dag.

Figur 23: Overordnet inndeling av klosterstien der treklopping og gitterrister skal gjennomføres.

Det skal brukes langsgående, parallelle gangbaner, som er halvkløyvde tømmerstokker (figur 24). Denne metoden har god drenering og stabilitet, er enkel å installere og vedlikeholde, samtidig som det er et skånsomt inngrep i naturen. Nye treklopper bør heves fra terrenget med underliggere for å unngå at de blir oversvømt og dermed glatte. Dette vil også føre til at gangabanene varer lenger. Underliggere kan lages av materialer som finnes på øya, enten tre eller stein (Miljødirektoratet, 2022, b).

Figur 24: Visualisering av halvkloyvde, langsgående treklopper i delområdet «Starten på turen».

Trekloppene som er der i dag blir svært glatte og det bør derfor være i annet materiale. Grovere og uhøvla materialer med kraftigere festemidler anbefales for å unngå at det blir glatt, det er mer stabilt og krever mindre vedlikehold. Gangbanene vil og få lengre levetid om man bruker naturlig impregnerte tresorter, som furu (Miljødirektoratet, 2022, b). Dette er en tresort det finnes mye av på Selja. Et forslag er derfor å kombinere rydningsarbeid med å bruke treverket til treklopping.

Gitterrister er en åpen struktur som fører til at turgåeren ikke trækker direkte på bakken og vegetasjonen. Metoden tillater vegetasjonen å vokse innimellom og omslutte gitteret, og reduserer derfor slitasje på stien. Der det er store problemer med overvann skal steinklopper og treklopper brukes, da disse metodene egner seg bedre for større mengder overvann. Gitterrister skal brukes på partier av stien som er fuktige og trenger beskyttelse for slitasje, for eksempel der stien er en fuktig gressmatte (figur 25). Det finnes rister som ikke skaper problemer for beitedyr, og må brukes dersom det vurderes beitedyr på øya.

Figur 25: Visualisering av stålgritter i delområde «Starten på turen».

Tiltak 4: Utføre rydningsarbeid langs klosterstien

Det er flere hauger med blant annet planker, steiner og annet trevirke som ligger langs klosterstien (figur 13), dette må ryddes vekk. Materialene på Bø tilhører ifølge Stad kommune grunneieren, dette er derfor noe kommunen og grunneier må komme til enighet om.

Strategi 2: Forbedre formidlingen av natur- og kulturhistoriske verdier på Selja

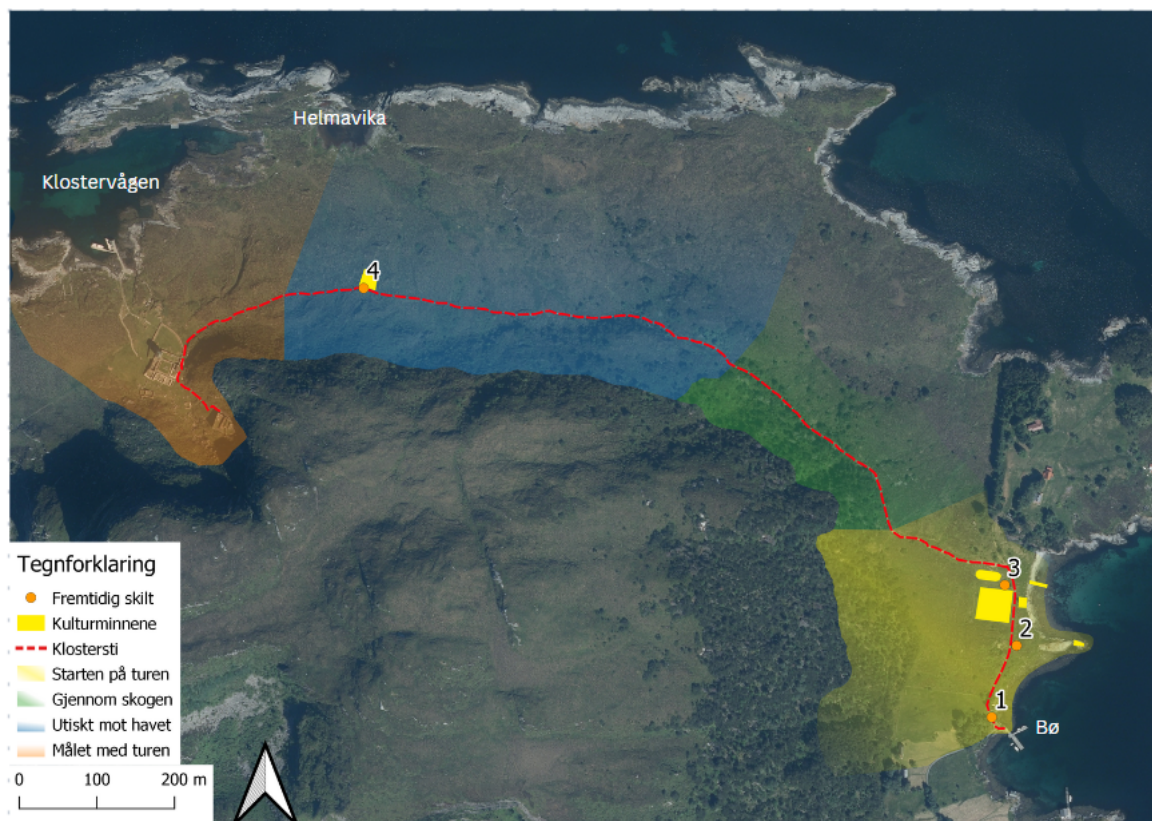
Det ligger mange kulturminner langs klosterstien som det knytter seg viktige historier til, men som ligger skjult i landskapet. Som det ble sagt i stadkjensleanalysen styrkes besøksopplevelsen av kunnskap om historien og kulturminnene på Selja. Tiltakene vi foreslår her går derfor ut på å forbedre informasjonstilgangen og fremheve kulturminnene i landskapet.

Tiltak 1: Nye skilt for bedre informasjonstilgang og veivisning

Funnene i landskapsanalysen viser at den eksisterende skiltingen er mangelfull og rotete. Skiltingen skal være helhetlig og godt plassert, og ikke ta fokus bort fra opplevelsen av landskapet. Tiltaket tar for seg både informasjonsskilt og veivisningsskilt.

Informasjonsskilt

Det skal settes opp fire nye informasjonsskilt som skal informere om utvalgte kulturminner, samt kulturlandskapet (figur 26). Skilt 1 og 2 erstatter eksisterende skilting, mens skilt 3 og 4 blir nye inngrep. Skilt 1, 2 og 3 skal plasseres i delområdet «Starten på turen», da stien ikke er fredet her og området er preget av bebyggelse. Skilt 4 skal plasseres innenfor «Målet med turen». De viktigste prinsippene i utviklingen av nye informasjonsskilt er at de ikke skal svekke naturopplevelsen, at informasjonen er tydelig og presis og at de skal ha en lik gjennomgående utforming. Det er derfor lagt vekt på å begrense antall skilt for å minimere inngrepene, og ikke ødelegge naturopplevelsen. Flere av skiltene skal vise til flere kulturminner, og det er ikke alle kulturminnene langs klosterstien som blir skiltet til.

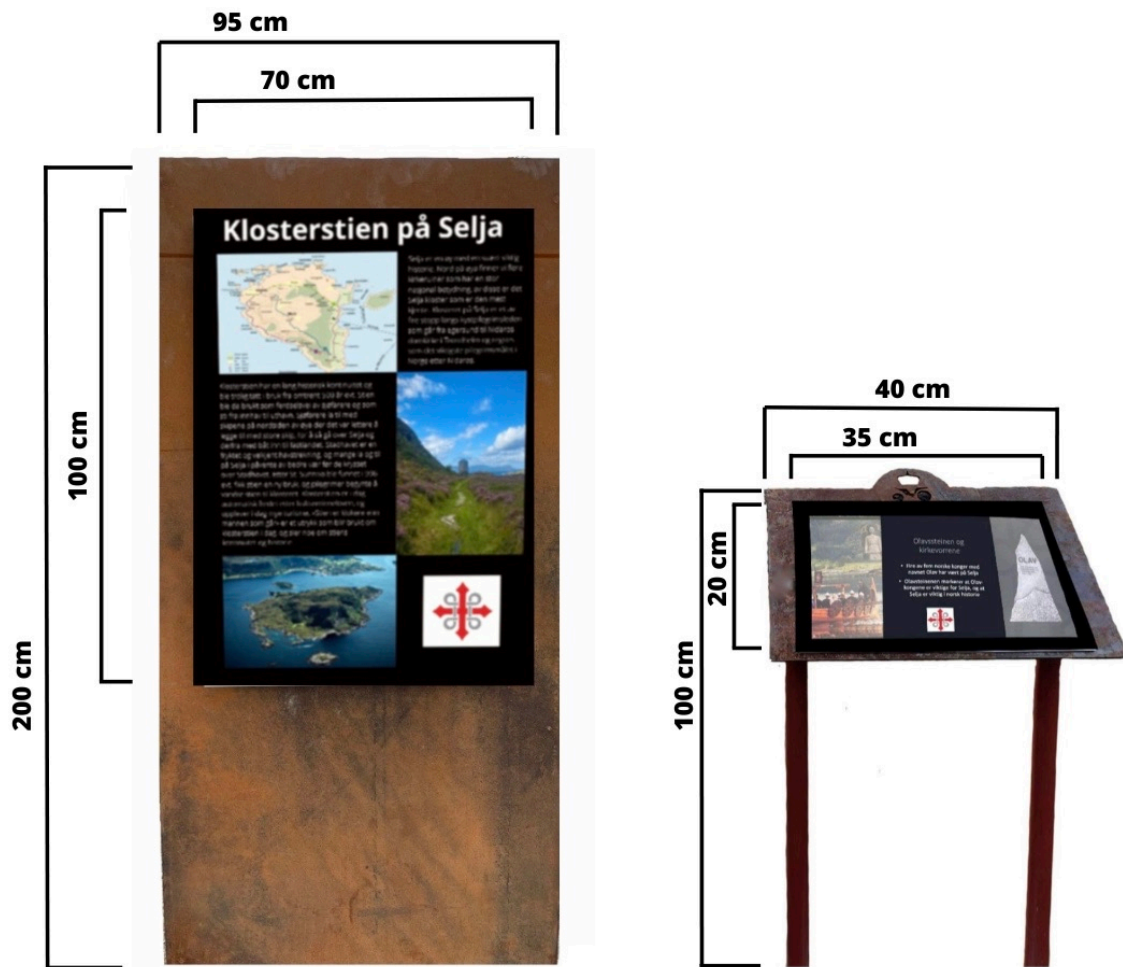

Figur 26: Fremtidig plassering av ny skilting og hvilke kulturminner de skal informere om.

Designprinsipper

Skiltingen langs klosterstien skal bygge på de samme designprinsippene, slik at området oppleves mer helhetlig og innbydende. Vi har brukt «Designmanual for Norges nasjonalparker» (Norges nasjonalparker, u.å.) som inspirasjonskilde i utviklingen av nye informasjonsskilt (figur 27). Skiltene skal blende inn med fargene i landskapet, og materialbruk, farger og design er derfor valgt ut ifra dette. Materialet på informasjonsskiltene skal derfor være cortenstål, også kalt «rusttregt stål». Dette materialet ruster seks til åtte ganger tregere enn vanlig stål, og rustingen vil avta etter et visst stadium (Norges nasjonalparker, u.å.). Fargen vil etter hvert som materialet ruster få en rødbrun farge som blander godt inn med fargene i landskapet. Veivisningsskiltene skal også ha en gjennomgående og lik utforming, vi har derfor valgt å beholde veivisningsskiltene som følger designprinsippene i veilederen «Merking og vedlikehold av pilegrimsleden» (Hagelien, 2016, s. 21).

Størrelsen på informasjonsskiltene skal være gjennomgående (figur 27), foruten skilt 1 som markerer starten på turen. Dette skiltet skal være i omtrent samme størrelse som det eksisterende, 200 centimeter høyt og 95 centimeter bredt. Størrelsen på de andre skiltene skal være 100 centimeter høyt og 40 centimeter bredt.

Figur 27: Størrelsesforhold på informasjonsskiltene.

Nye informasjonsskilt langs klosterstien:

Skilt 1: Nytt skilt som markerer starten på klosterstien

Dette skiltet skal stå på Bø og markere starten på klosterstien (figur 28). Skiltet skal bytte ut det eksisterende informasjonsskiltet (skilt 1 i figur 12). Her skal det informeres om klosterstien, overordnet om historien på Selja, steinklopping og kystlynghei.

Figur 28: Nytt informasjonsskilt markerer starten på klosterstien og erstatter eksisterende

Skilt 2: Skilt til kirkevorren og Olavsteinen

Skilt 2 skal erstatte det eksisterende skiltet til Olavsteinen (skilt 3 i figur 12). Skiltet skal opplyse om, og vise plasseringen til både Olavsteinen og kirkevorren som kan ses fra skiltet (figur 29).

Figur 29: Nytt informasjonsskilt som erstatter eksisterende i «Starten på turen»

Skilt 3: Skilt til kirkegården og tuftene

Skiltet skal opplyse om kirkegården og de to tuftene, og skal stå ved kirkegården og markere på et kart hvor de tre kulturminnene ligger i landskapet (figur 30). Dette skiltet skal også informere om kystlyngheien, da det er fra dette punktet man beveger seg inn i området med mest kystlynghei.

Figur 30: Nytt informasjonsskilt i «Starten på turen»

Skilt 4: Skilt ved stavkirken

Informasjonsskiltet skal informere om den gamle stavkirken som ble flyttet inn til Selje, samt plasseringen til tuften som er markert med trestikker i kystlyngheien (figur 31). Skiltet skal og informere om Helmavika som man har utsikt til fra dette punktet.

Figur 31: Nytt informasjonsskilt i «Målet med turen»

Veivisningskilt

Forslaget vårt går derfor ut på å fjerne overflødige veivisningskilt og kun beholde de som følger «Merking og vedlikehold av pilegrimsleden» (Hagelien, 2016, s. 21) (figur 32). Ved å sette logoen til pilegrimsleden på informasjonsskiltene, vil disse også fungere som veivisningskilt og det er dermed ikke nødvendig å sette inn fler enn hva som er der allerede.

Figur 32: Eksisterende veivisningskilt som beholdes, de som skal fjernes er markert med et rødt kryss, skiltene som beholdes er avbildet under. Bildene er tatt på synfaring 22.08.2022.

Tiltak 2: Digital formidling og brosjyrer

Vi mener digital formidling og brosjyrer er et godt supplement til skiltingen. En mye brukt metode i andre turistområder er å utvikle en egen app som informerer om natur- og kulturhistoriske verdier i området. Brosjyrene skal være et alternativ til appen og skal ligge på Selje prestegård og i klosterbåten, slik at de som vil kan ta med seg en brosjyre ut på øya (figur 33).

Figur 33: Forslag til fremstilling av brosjyre

Et forslag er å utvikle en app hvor man har et kart over øya som viser hvor alle kulturminnene ligger og GPS slik at man ser hvor man befinner seg på kartet (Møller et al., 2020, s. 34). Det finnes flere funksjoner man kan ha med, for eksempel fortellerstemme som leser opp informasjonen og visualisering av hvordan kulturminnene kan ha sett ut før, også kalt «utvidet virkelighet» som er oversatt fra det engelske begrepet «augmented reality» (figur 34). Dette er teknologi som kombinerer den fysiske virkeligheten med digitale elementer, og bruker kamera til å registrere og forstå omgivelsene i sanntid. Deretter projiserer den virtuelle elementer som animasjoner på skjermen. Disse virtuelle elementene er plassert i riktig perspektiv og posisjon i forhold til den virkelige verden (Hayes, 2023). Dette kan kombineres

sammen med å fremheve kulturminnene i landskapet hvor man kan se i virkeligheten hvor det er, samtidig som man kan se på en mobilskjerm hvordan det kan ha sett ut.

Figur 34: Fremstilling av "utvidet virkelighet" og forslag til fremstilling av app

Tiltak 3: Fremheve kulturminnene i landskapet

Ved å bruke vegetasjonen rundt et kulturminne på en strategisk måte kan man ramme det inn og dermed skape et naturlig fokus på kulturminnet. Mange av kulturminnene ligger lokalisert innenfor delområdet «Starten på turen», her er vegetasjonen dominert av felt- og busksjikt.

Ved å slå vegetasjonen vil kulturminnene bli fremhevet og mer synlige (figur 35).

Kulturminnene 8 (figur 7) er dekket av kystlynghei, som er en naturtype vi ønsker å bevare.

Derfor bør det brukes alternative metoder for å fremheve dette kulturminnet. Et alternativ er å bruke stikker som viser hvor kulturminnet ligger (figur 36).

Figur 35: Fremstilling av kulturminne 2 (figur7) hvor omrisset av kulturminnet er slått. Det vokser ikke kystlynghei innenfor kulturminnet, og det kan derfor slås uten at kulturlandskapet blir påvirket.

Figur 36: Fremstilling av kulturminne 8 (figur 7) der det er brukt stikker for å vise hvor kulturminnet ligger.

Strategi 3: Ta vare på kulturlandskapet

Kulturlandskapet på øya er også en viktig del av historien på Selja, og vi mener derfor det er viktig å ivareta dette gjennom å stoppe gjengroing og gjenoppta skjøtselen av kystlynghei.

Tiltak 1: Stoppe gjengroing og fjerne sitkagranen på Selja

Analyseområdet er sterkt preget av gjengroing, og det må derfor utføres rydningsarbeid. Det er flere partier av stien der vegetasjonen er så høy at man mister siktlinjene ut mot havet. Det er mye sitkagran som har spredt seg fra plantefeltene ut til resten av øya og utkonkurrerer lokal vegetasjon, og all sitkagran på øya bør derfor fjernes.

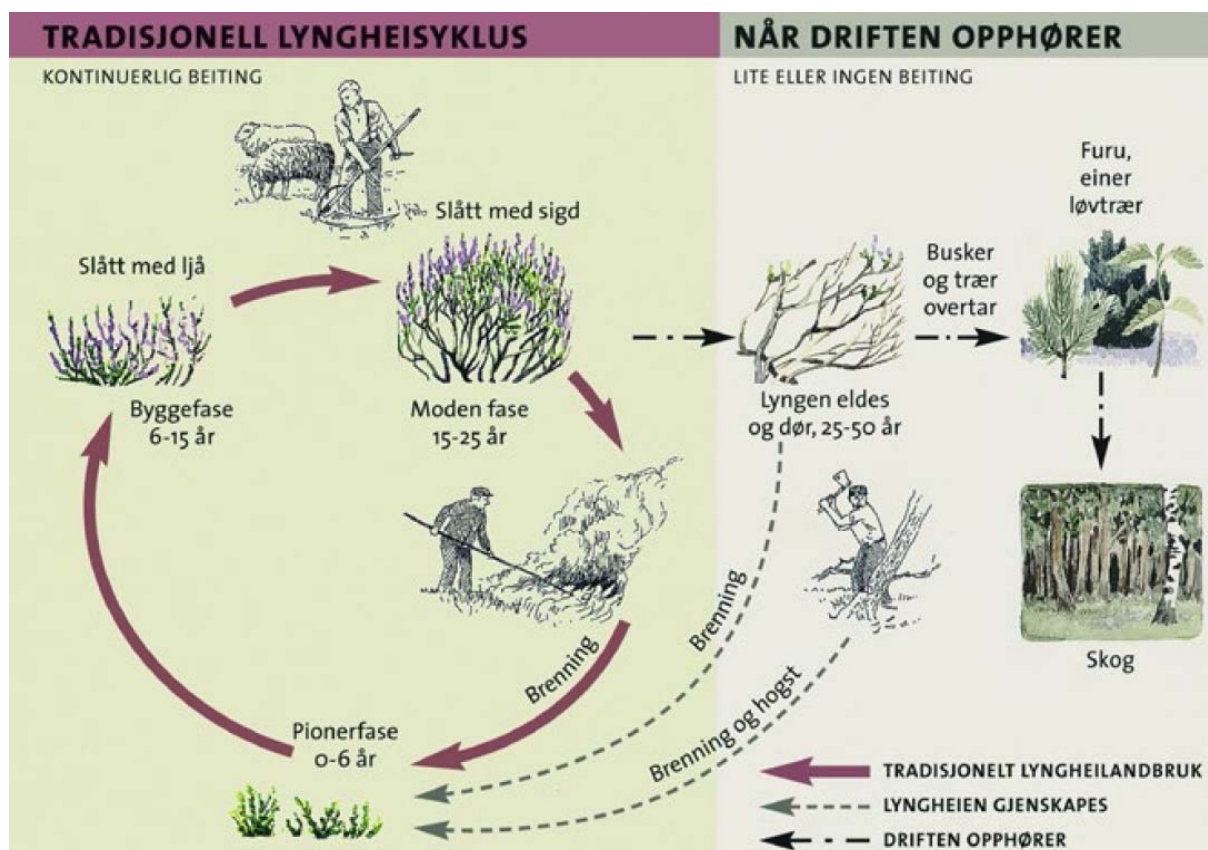
Tiltak 2: Gjenoppta skjøtselen av kystlyngheien i analyseområdet

Det er mye kystlynghei i analyseområdet, som er spesielt fremtredende i delområdene «Gjennom skogen» og «Utsikt mot havet». På grunn av opphørt drift er denne i ferd med å gro igjen. Kystlynghei er en utvalgt naturtype og det kreves kontinuerlig og ekstensiv hevd for å opprettholde kystlyngheien. Kystlyngheien representerer en del av vår kulturarv og lokal kunnskap om skjøtsel av landskapet. Kystlyngheien skal skjøttes gjennom tradisjonelle hevderegimer som beiting, slått og lyngbrenning (figur 37).

Figur 37: Lyngbrenning på Smøla. Bildet er hentet fra NIBIO (Günther, 2019).

Lyngheisyklusen kan deles opp i fire stadier; pionérfasen, byggefasen, moden fase og over til degenererende fase dersom skjøtsel opphører (figur 38). Pionérfasen oppstår etter lyngbrenning. Lyngbrenning skal foregå i kontrollerte forhold, der vær og vind er viktige faktorer. Etter lyngbrenningen skal alt det organiske over jordoverflaten være fjernet, men røttene bevares. Frøbanken vil dermed få tilstrekkelig innstråling med lys og røttene skyter nye skudd. Urter og gress dominerer i denne fasen. Etter omtrent seks år går lyngheien over i byggefasen, og karakteriseres av at lyngen tar overhånd og utkonkurrerer flere av de lave og lyskrevende artene. Om beitetrykket er for lavt kan man slå kystlyngheien for å bidra til saktere vekst. Om lyngen blir forvedet kan den og brennes allerede i dette stadiet. I moden fase har greinene blitt forvedet og beitedyrene spiser kun nye skudd og knopper.

Figur 38: Syklusen til kystlynghei og hvilke tiltak som må gjøres for å vedlikeholde driften. Bildet er hentet fra NIBIO (NIBIO, 2017, b).

Skjøtselen av kystlyngheien på Selja har opphørt, og er i degenererende fase. Vårt forslag går ut på å gjenoppta driften slik at kystlyngheien blir intakt igjen. I Kommunedelplan for kulturarven i Selje kommune 2019-2029 foreslås det å bruke kystgeita som beitedyr for å holde viktig kulturlandskap ved like (Stad kommune, 2019, s. 58). Norsk villsau og kystgeit er beitedyr som er tilpasset norsk klima og landskap (Thorvaldsen & Velle, 2021), og derfor godt egnet for Selja. Det må utføres rydding av trær og einer før lyngbrenning slik at brannen ikke kommer ut av kontroll og skader dypere jordlag (Sem, 2007, s. 48). Det er viktig at den som utfører skjøtselsarbeidet har kunnskap om hvordan man ivaretar kulturminnene og om hvor de ligger i landskapet.

Diskusjon

Strategiene og tiltakene er ment for å være med på videreutviklingen og forvaltningen av klosterstien, og vi skal her drøfte om disse svarer på problemstillingen vår:

Hvilke tiltak kan gjøres for å styrke besøksopplevelsen av klosterstien, samt opplevelsen av kulturhistorien og kulturminnene langs stien? Og hvordan kan man tilrettelegge for et økende antall besøkende, samtidig som natur- og kulturhistoriske verdier knyttet til klosterstien ivaretas?

Tilrettelegging av klosterstien

Funnene gjort på synfaringen og i landskaps- og stadkjensleanalysen viste at klosterstien ikke var godt nok tilrettelagt for det høye besøkspresset. Det er store problemer knyttet til overvann og slitasje på stien som følge av dårlig drenering. Likevel ønsker Stad kommune flere besøkende på klosterstien. I veilederen «Stiskulen» blir det sagt at «*Rennende vann er den største fienden til stien*» (Miljødirektoratet, 2022, b). Prinsippene for besøksforvaltning er brukt for å forebygge og unngå uønskede konsekvenser av besøk, og samtidig øke opplevelsen for de besøkende. Ifølge Miljødirektoratet (2020) er det alltid ivaretagelse av verneverdiene som skal tillegges størst vekt dersom det er motstridende målsetninger. Dette prinsippet gjelder for verneområder som nasjonalparker og lignende, likevel mener vi det kan argumenteres for at dette prinsippet også bør gjelde generelt, og særlig på Selja da er flere verneverdier av nasjonal betydning her.

Bedre tilrettelegging av klosterstien vil føre til at det blir lettere å ferdes, slik at de besøkende kan rette mer oppmerksomhet til kulturminnene og landskapet man opplever fra stien. Dette vil også kunne bevare stien som et kulturminne, og verne om natur- og kulturhistoriske verdier langs stien. Ifølge veilederen «Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv» bør man også tilrettelegge der man ønsker å kanalisere de besøkende (Miljødirektoratet, 2019, s. 10). Ved å legge nye gangbaner og veite steinkloppene vil besøkende bli kanalisert inn på stien, og man unngår at besøkende trækker ned vegetasjonen langs stien.

Observasjonene vi gjorde på synfaringen var preget av en sommer med unormalt mye regn, som førte til store mengder overvann og slitasje på klosterstien. Det kan likevel være nyttig at synfaringen ble gjort under slike forhold, da man kan forvente mer ekstremnedbør som følge av klimaendringene (Ursin, 2022).

Veite eksisterende steinklopper

Steinklopping er en effektiv måte å få drenert bort overvann fra klosterstien og er ifølge Miljødirektoratet (2022) en anbefalt metode å bruke. Dette er en metode som er brukt i lang tid på klosterstien (B. Jensen, personlig kommunikasjon, 22. august 2022), og er derfor på lik linje med andre kulturminner, viktig å ivareta. Dette tiltaket er viktig for stiens særpreg og identitet, og er med på å verne steinkloppene gjennom bruk. «Vern gjennom bruk» står sentralt i norsk kulturminneforvaltning og brukes på nasjonalt nivå (Meld. St. 16 (2004-2005) s. 55). Det er ønskelig med vern gjennom bruk for å gi flest mulig tilgang til å oppleve kulturminnene, samtidig som det gir en økonomisk gevinst som kan brukes til nødvendig vedlikehold (Oslo Economics, 2017, s. 45). Ved å ta i bruk steinkloppene langs klosterstien og informere om metoden ivaretas derfor de kulturhistoriske verdiene gjennom bruk. For at steinkloppene skal beholde sin funksjon og verdi, må vannkanalene jevnlig renskes for vegetasjon, da de etter hvert vil gro igjen.

Nye gangbaner

Etter at veiting av steinkloppene på stien er gjennomført vil overvannsproblematikken langs flere partier av klosterstien være forbedret eller borte. Det må derfor tas en ny vurdering om hvor det er behov for nye gangbaner etter at veitingen er gjennomført. Trekloppene skal legges der det fortsatt er problemer med overvann, mens gitterrister skal kun legges der det er fuktig og der man ønsker å beskytte stien mot slitasje. Det vil gi to forskjellige opplevelser av å ferdes på gitterrister og treklopper. Gitterrister vil føles mer tilrettelagt, da underlaget er stabilt og man har mulighet til å gå ved siden av hverandre. Vi tror dette vil føre til at man kan rette mer oppmerksomhet til landskapet og kulturhistorien langs klosterstien. Treklopper vil derimot føles noe mer utfordrende da man må balansere over gangbanene. Det kan også påvirke den sosiale opplevelsen av turen, da man må og gå på rekke over trekloppene.

Trekloppene som skal brukes er halvkløyvde langsgående gangbaner. Disse er grovere enn plankene som brukes i dag, og vil derfor være mer stabile og mindre glatte. Ulempen med denne metoden er at de er lite tilpasset ujevnt terreng, noe som kan føre til at de vipper eller beveger seg dersom det ikke tilpasses og vedlikeholdes godt nok. På partier der terrenget er mer ujevnt er det derfor anbefalt å bruke kortere treklopper som er lettere å tilpasse terrenget. Å bruke furuen som vokser på Selja til å lage gangbaner er positivt fordi det gir et organisk uttrykk, er kortreist og er derfor et miljøvennlig tiltak. Furu er en naturlig impregnert tresort, og krever derfor relativt lite vedlikehold.

Gitterrister av glassfiber fører til mindre slitasje og stabilisering av underlaget (Meyer, 2002, s. 25). Bruk av gitterrister vil til en viss grad bevare vegetasjonen på stien fordi de besøkende ikke trækker direkte på bakken. Vegetasjonen kan vokse og omslutte gitteret, og gitterristene vil dermed gli inn i omgivelsene uten å sjenere (Stangeland glassfiber-produkter AS, 2021). Glassfiber er likevel et uorganisk materiale og gir dermed et annet uttrykk enn trekloppene.

Få klosterbåten til å stoppe på Bø

Ved å få klosterbåten til å stoppe på Bø vil klosterstien bli en mer naturlig del av besøket på øya. Dette tiltaket vil dermed forbedre opplevelsen av å besøke Selja. Som det ble sagt i stadkjensleanalysen oppleves det som et høydepunkt når klosteret dukker opp bak fjellet Varden, siste del av klosterstien. Videre vil dette tiltaket bidra til økt fokus på klosterstien og kulturminnene som ligger langs stien. Vi tror dermed at dette vil forsterke opplevelsen av Seljas natur- og kulturhistoriske verdier.

Utføre rydningsarbeid langs klosterstien

Flere studier viser at rot og søppel er en forstyrrende faktor for den estetiske opplevelsen av en plass (Gundersen et al, 2019, s. 10). Besøksopplevelsen av klosterstien vil derfor styrkes dersom de overflødige materialene som ligger langs klosterstien fjernes.

Informere om kulturminnene

Det er en økning i interessen for kulturminner som en turistattraksjon, og vi tror derfor tiltakene som fremmer og informerer om kulturminnene langs klosterstien vil gjøre klosterstien til et mer attraktivt turistmål, samt styrke besøksopplevelsen. Ifølge Norsk institutt for naturforskning vil kunnskap og formidling styrke og fordype opplevelsen av kulturminnet og bidra til en felles forståelse av at kulturminnet er viktig (Baadsvik & Daugstad, 2003, s. 29). Informasjon om kulturminnene gir de besøkende et større innblikk i historien og øyas identitet, og er viktig for opplevelsen og tilknytningen til klosterstien og de tilhørende kulturminnene. Forskning viser at det er flere fordeler med skilting langs turstier. Blant annet kan skilting føre til at turgåeren føler seg trygg, det kan lede til den tryggeste og enkleste veien å gå, og lede oss til for eksempel utsiktspunkter eller kulturminner (Bischoff, 2012, s. 89).

Informasjonsskilt

Informasjonsskiltene opplyser om natur- og kulturverdiene langs klosterstien og om historien i området. Dette kan bidra til at de besøkende vil føle en nærhet og tilknytning til historien, og interessen av å ivareta verdiene i området økes. I tillegg vil det kunne føre til at ingen trækker på kulturminnene eller skader dem på andre måter på grunn av uaktsomhet. Tiltaket er likevel et inngrep som vil påvirke både naturen og opplevelsen av det urørte, og kan derfor oppleves negativt da dette trekkes frem i stadkjensleanalysen som viktig for opplevelsen. Likevel mener vi det vil være med på å verne om kulturminnene og kulturlandskapet i analyseområdet, og bedre den helhetlige opplevelsen av klosterstien og historien på Selja.

For å begrense inngrep langs klosterstien som er automatisk fredet er tre av de fire informasjonsskiltene plassert innenfor «Starten på turen». Dette området er preget av bebyggelse, og skiltingen vil derfor ikke gi så store negative konsekvenser for naturopplevelsen (Miljødirektoratet, 2019, s. 16). Vi anser det også som positivt å informere de besøkende om Seljas historie her, før de går av traktorveien og videre inn på den fredede delen av klosterstien. Det er også her det ligger flest kulturminner. Skilt 4 er derimot plassert i «Utsikt mot havet», og vil trolig påvirke følelsen av den inngrepsfrie naturen. Likevel tror vi at mer informasjon om kulturminnene og historien vil heve besøksopplevelsen og overveie de negative konsekvensene dette medfører.

Vi har utformet informasjonsskilt som blander inn med fargene i landskapet. Skilt kan også utformes for å tiltrekke seg oppmerksomhet og skape en kontrast til omgivelsene for å fremme budskapet (Sagberg, 2006, s. 3). Langs klosterstien ønsket vi at skiltene ikke skulle påvirke opplevelsen av landskapet, og design og utforming ble derfor valgt på grunnlag av dette.

Veivisningsskilt

Veivisningsskilt er et viktig tilretteleggingstiltak for et økende antall besøkende. Det skaper sikkerhet og trygghet for de besøkende da det bidrar til orientering og veiledning av besøksstrømmen (Miljødirektoratet, 2019, s. 10). Vi har fulgt veilederen «Merking og vedlikehold av pilegrimsleden» (Hagelien, 2016) for valg av veivisningsskilt. Her presenteres en nasjonal og gjennomgående skilttype for pilegrimsleden som vi mener passer godt til klosterstien. Stikkene er karakteristiske for pilegrimsleden og glir inn i landskapet da de er laget av tre, som er et naturlig materiale. Ved å sette logoen til pilegrimsleden på informasjonsskiltene følger vi og prinsippet om at skilting kontinuerlig skal gjøre vandreren oppmerksom på at de er på pilegrimsleden (Nasjonalt pilegrimssenter, 2023, s. 5). Vi har valgt å ha færre veivisningsskilt enn det som er anbefalt i veilederen fordi vi mener skiltene oppfyller vandrernes behov for å finne frem og føle seg trygg, og fordi det begrenser inngrepene langs stien.

Digital formidling og brosjyrer

Forslaget om å benytte digital formidling og brosjyrer som et supplement til skiltingen på Selja har til hensikt å øke forståelsen og kunnskapen om øyas natur- og kulturhistorie, noe vi mener vil heve besøksopplevelsen. Det er og et tiltak som minimerer de fysiske inngrepene i form av skilting langs klosterstien (Miljødirektoratet, 2019, s. 8).

Digital formidling og bruk av teknologien «utvidet virkelighet» vil kunne forbedre opplevelsen av kulturminnene og historien på øya. Ved å bruke digital formidling kan man supplere med mer informasjon om historien og kulturminnene langs klosterstien enn hva man kan med kun skilting. Mer oppmerksomhet og større interesse for kulturminnene vil også kunne bidra til en større interesse for å ivareta de kulturhistoriske verdiene langs klosterstien (Baadsvik & Daugstad, 2003, s. 29). «Utvidet virkelighet» kombinerer den fysiske

virkeligheten med digitale elementer, og kan brukes til å visualisere kulturminnene i landskapet slik det kan ha sett ut tidligere. Dette kan heve opplevelsen av kulturminnene og kulturhistorien for brukeren (Stenberg, 2021). Digital formidling vil være appellerende til flere brukergrupper, mens andre vil oppleve det som et forstyrrende element da de ulike brukergruppene har forskjellige måter å oppsøke kunnskap på i forbindelse med natur- og kulturopplevelser (Møller et al, 2022, s. 16).

Brosjyrer er et godt supplement til digital formidling, da brosjyrer vil nå ut til andre brukergrupper. Vi tenker da særlig på eldre og de som av andre grunner ikke ønsker å bruke mobilen mens de ferdes på klosterstien. Det kan for eksempel være upraktisk når det regner, men og at det kan ødelegge følelsen av å koble av fra hverdagen, som blir trukket frem som positivt i stadkjensleanalysen. Brosjyrene kan på en annen side være en kilde til forsøpling langs klosterstien. Det skal derfor oppfordres til å levere brosjyrene tilbake på klosterbåten om man ikke ønsker å ta den med hjem. Dette vil og føre til noe gjenbruk, som gjør tiltaket mer miljøvennlig.

Skilting, digital formidling og brosjyrer sin påvirkning på besøksopplevelsen

Forskning viser at forskjellige brukergrupper bruker ulike kilder for å få kunnskap om natur- og kulturhistorien til en plass (Møller et al, 2022, s. 17). I inspirasjonskatalogen «Overvejelser ved formidling i landskapet» deles besøkende inn i seks grupper, her oversatt til norsk; «skanneren», «tilretteleggeren», «den opplevelsesøkende», «den travle», «oppladeren» og «spesialisten» (Møller et al, 2022, s. 17). «Skanneren» leser litt her og der, men stopper ikke opp for å få med seg detaljene. «Tilretteleggeren» er mest opptatt at det skal være tilrettelagt for andre, som for eksempel barn. «Den opplevelsesøkende» er ikke opptatt av å tilegne seg kunnskap, men er her for opplevelsens skyld. «Den travle» har ikke tid til å stoppe opp og går raskt forbi. «Oppladeren» mener det viktigste er opplevelsen og kan føle en sterk tilknytning til plassen. «Spesialisten» er svært interessert i å tillære seg kunnskap og stopper opp for å få med seg detaljene. Disse ulike måtene å tilegne seg kunnskap på kan også brukes for å se på hvordan brukergruppene som besøker klosterstien blir påvirket av de ulike tiltakene som informerer om kulturminnene og historiene på Selja. Vi tar her utgangspunkt i personene vi intervjuet i stadkjensleanalysen, og brukergruppene baserer seg derfor kun på noen få synspunkter.

«Pilegrimsreisende» inngår i gruppene «oppladeren» og «spesialisten», og vi tror derfor besøksopplevelsen vil heves med mer tilgang til informasjon. «Den lokale turgåeren» inngår i gruppene «tilretteleggeren», «den opplevelsessøkende» og «oppladeren», og vi tror også denne brukergruppen vil påvirkes positivt av tiltakene. I stadkjensleanalysen sa informanten at han ønsket at Selja fikk mer oppmerksomhet, noe vi tror tiltakene vil føre til. «Turisten» går under gruppene den «den opplevelsessøkende» og «skanneren», men kan også inngå under «spesialisten». Vi tror tiltakene vil heve besøksopplevelsen for denne brukergruppen, men det kan også oppleves negativt dersom det først og fremst er naturopplevelsen de er ute etter.

Alt i alt tror vi besøksopplevelsen vil styrkes gjennom både skilting, digital formidling og brosjyrer da det er historien og sporene etter dette som er særegent og spesielt på Selja. Gjennom stadkjensleanalysen så vi og at de besøkende var svært opptatt av historien og trakk frem hvor viktig kunnskap var for besøksopplevelsen. For de som går klosterstien først og fremst for naturopplevelsen kan skiltingen oppleves som forstyrrende, da det er den urørte naturen som er i hovedfokus. Digital formidling og brosjyrer vil derimot ikke ha noe negativ påvirkning for denne brukergruppen. Likevel kan disse tiltakene føre til økt interesse for kulturminnene og kulturhistorien selv for brukergruppene som ikke besøker øya med dette i hovedfokus.

Fremheve kulturminnene i landskapet

Å bruke vegetasjonen til å synliggjøre og danne rammer rundt kulturminnene i landskapet vil bidra til en bedre besøksopplevelse (Riksantikvaren, 2010, s. 1). Det vil bli lettere å føle en nærhet til kulturminnene og få en tilknytning til historien på Selja. Ifølge Norsk institutt for naturforskning finnes det flere eksempler på at synliggjøring av kulturminner har ført til økt besøk. Videre står det at også ikke-synlige kulturminner er viktige for opplevelsen, men at det må da informeres om hvor kulturminnet ligger og om den tilhørende historien (Baadsvik & Daugstad, 2003, s. 13). Dette er et skånsomt inngrep, men det kreves jevnlig vedlikehold dersom tiltaket skal fungere.

Vegetasjonen skal derimot ikke slås rundt kulturminnet som ligger i kystlynghei, men det skal brukes trestikker rundt kulturminnet for å markere det i landskapet. Dette gjøres for å bevare den utvalgte naturtypen. Trestikkene må fjernes og settes ned igjen ved lyngbrenning og slått,

og kan derfor være noe i veien for skjøtselen av kystlyngheien. Tiltaket kan også oppleves rotete, men ved å informere om stikkene på skiltet tilhørende kulturminnet mener vi tiltaket først og fremst vil fremheve kulturminnet i landskapet. Opplevelsen av kulturhistorien og kulturlandskapet blir også styrket av dette tiltaket.

Stoppe gjengroing og gjenoppta skjøtselen av kystlynghei

Å holde vegetasjonen nede og gjenoppta skjøtselen av kystlynghei er viktig for å ivareta områdets rekreasjons- og friluftslivverdi, og for å fremme de historiske sporene i landskapet. Ifølge Riksantikvaren er landskapet rundt kulturminnene og samspillet mellom disse viktige for opplevelsen av kulturminnene (Riksantikvaren, 2010, s. 2). Dersom landskapet gror igjen, vil dette også påvirke verdien av kulturminnene og kulturmiljøet. Den visuelle sammenhengen mellom kulturminner og kulturmiljøer, og landskapet rundt kan og gå tapt ved gjengroing (Meld. St. 16 (2004-2005) s. 15). Dette vil også påvirke den helhetlige besøksopplevelsen negativt.

Stoppe gjengroing og fjerne sitkagran

Å stoppe gjengroing og fjerne sitkagranen mener vi vil være med på å ivareta viktige natur- og kulturhistoriske verdier innenfor analyseområdet. Dersom man ikke gjør noe for å opprettholde landskapet på Selja vil landskapet gro igjen. Sitkagranen regnes som en fremmed art og er derfor en uønsket treart i norsk natur (Elven et al., 2018). Arten har evne til å spre seg og etablerer seg raskt, og er dermed svært konkurransedyktig, særlig på kysten. Dette fører til utarming av lokal vegetasjon og at nye arter overtar leveområdene (Lorås, 2021). Ved å fjerne sitkagranen vil andre lokale og naturlige arter etablere seg og vokse frem. Dette er et inngrep som krever en del ressurser og bruk av maskiner. Dersom dette tiltaket gjennomføres, er det viktig å være forsiktig rundt den vegetasjonen man ønsker å beholde i området. Det bør også vurderes om andre mer skånsomme metoder kan benyttes.

Gjenoppta skjøtsel av kystlynghei

Ved å gjenoppta skjøtselen av kystlyngheien på Selja vil man ivareta det biologiske mangfoldet (Kaland & Kvamme, 2013, s. 44), samtidig er det med på å videreføre en lang tradisjonsrik kunst som har en viktig kulturhistorisk verdi på Selja. De eldste sporene fra

regelmessig lyngbrenning på Selja er datert tilbake til omtrent år 1000 (Sem, 2007, s. 26). Kystlyngheien er derfor viktig for Selja sin identitet. Tiltaket vil også bidra til et mer levende landskap, og styrke rekreasjons- og friluftslivverdiene på Selja (Direktoratet for naturforvaltning, 2013). Kystlynghei er en av de naturtypene i Norge som regnes som mest truet, og på «Norsk rødliste for naturtyper» er den kategorisert som sterkt truet (Artsdatabanken, 2018). Den største trusselen for kystlynghei i dag er opphørt drift (Miljødirektoratet, u.å.-a), slik man ser på Selja. Å innføre beitedyr som sau og geit er en viktig skjøtselsmetode for å opprettholde kystlyngheien og holde vegetasjonen nede. Det gir og en større variasjon i landskapet sammenlignet med mekanisk rydding, og landskapet vil bli mer levende (Scärer, 2006). Å bruke kystgeit som beitedyr på Selja kan ha en nasjonal betydning, da rasen er truet (NIBIO, 2017, a).

Kystlyngheien på Selja er i degenererende fase. Jo lengre man venter med å gjenoppta skjøtselen, desto dyrere og lengre tid tar det før man får naturtypen tilbake. Når vegetasjonen får vokse fritt over lengre tid, kan den bli tett og vanskelig å håndtere, noe som gjør det mer tidkrevende og at det kreves mer ressurser for å gjenopprette ønsket struktur og vegetasjonssammensetning. Perioder uten skjøtsel kan også føre til tilvekst av fremmede arter som krever spesifikke tiltak for å fjerne. Jo lenger tid disse artene får på å etablere seg, jo mer omfattende blir tiltaket. Å gjenoppta skjøtselen kunne også blitt brukt som en formidlingsarena for tradisjonell skjøtsel av kystlynghei for besøkende og andre som ønsker å lære dette.

Gjennomføring av tiltakene

Som nevnt er klosterstien og alle tilhørende kulturminner automatisk fredet etter Kulturminneloven § 4. Derfor må alle tiltak som ønskes å gjennomføres først godkjennes av Vestland fylkeskommune (Kulturminneloven, 1979, § 8). Flere av tiltakene vi kommer med er med på å ivareta kulturminnene langs klosterstien. Man har derfor med hjemmel i Kulturminneloven § 11 første ledd adgang til å blant annet søke, registrere, holde i stand, restaurere og gjøre de tiltak som trengs til pleie og anskueliggjøre de automatisk fredete kulturminnene, herunder rydde området omkring når grunneier eller bruker er varslet (Kulturminneloven, 1979). I 2022 ble det opprettet et råd for Selja som et besøksmål og består av representanter fra Vestland fylkeskommune, Opplysningsvesenets fond, Bjørgvin

bispedømme, Oslo katolske bispedømme og Stad kommune. Alle tiltak om klosteranlegget og klosterstien skal forankres i dette rådet.

Den største utfordringen Stad kommune har knyttet til forvaltning og skjøtsel av klosterstien er mangelen på ressurser. Eksempelvis søkte kommunen til Vestland fylkeskommune i 2022 om tillatelse til å veite steinkloppene på stien. Dette ble godkjent under oppfølging av fylkeskommunen, men på grunn av mangelen på ressurser og arbeidskraft endte det med kun en dag arbeid gjennom hele året (T. R. Trædal, personlig kommunikasjon, 9. mars 2023). I «Kommunedelplanen for kulturarven i Selje kommune» står det at kommunen skal «*bidra aktivt med tilrettelegging/ formidling av Selja som reisemål blant annet med tilrettelegging av skyss til Selja*». Det står og: «*Støtte opp om og bidra til å fortelje kyrkjene sine historier gjennom skilting og formidling*». (Stad kommune, 2019, s. 56). Før man gjennomfører tiltak bør planer for drift og vedlikehold av tiltakene være på plass (Miljødirektoratet, 2019, s. 14). Dersom det ikke er nok ressurser til dette er det lite hensiktsmessig å bruke ressurser på planlegging og gjennomføring av tiltakene.

Siden ressursene er begrenset skal tiltakene prioriteres etter hvor nødvendig de er for å forbedre besøksopplevelsen og ivaretagelsen av natur- og kulturhistoriske verdier. Vi mener å stoppe gjengroing og gjenoppta skjøtselen av kystlynghei er viktigst for ivaretagelsen av natur- og kulturhistoriske verdier innenfor analyseområdet. Videre mener vi steinklopping er det viktigste tiltaket for å forbedre vedlikeholdet på stien, deretter legge nye gangbaner der det ikke er tilstrekkelig med steinklopper. Dette er viktig for å heve besøksopplevelsen og for ivaretagelse av natur- og kulturhistoriske verdier. Skilting er et viktig tiltak for å heve besøksopplevelsen og øke interessen for klosterstien som et turistmål. Likevel mener vi de to førstnevnte tiltakene bør prioriteres først.

Det finnes støtteordninger der man kan søke om bistand til å ivareta kulturlandskap og naturverdier (Forskrift om tilskudd til tiltak for truede naturtyper, 2014, § 2).

Miljødirektoratet har en støtteordning der man kan søke om økonomisk bistand for å skjøtte utvalgte naturtyper, hvor både privatpersoner, organisasjoner og kommuner kan søke om støtte (Miljødirektoratet, u.å.-b). SMIL er også en støtteordning gjennom

Landbruksdirektoratet der privatpersoner kan søke om støtte til spesielle miljøtiltak i jordbruket, som også omhandler utvalgte naturtyper da disse bidrar til økt arts mangfold (Landbruksdirektoratet, 2020).

En annen mulighet er å bruke frivillige til skjøtsel av klosterstien, rydningsarbeid og skjøtsel av kystlynghei. Det er mange som har en sterk tilknytning til Selja og som dermed kan ha et stort engasjement for å støtte bærekraftig og tradisjonelt landbruk på øya. Lyngheisenteret på Lygra utenfor Bergen er et kunnskapssenter som fortsatt driver tradisjonell skjøtsel av kystlynghei. Her er det åpent for publikum, og det holdes kurs for de som ønsker å drive skjøtsel av naturtypen og for andre interesserte (MUHO, u.å.). Dette kan være en viktig inspirasjonskilde dersom det blir aktuelt å gjenoppta skjøtselen av kystlynghei på Selja.

Konklusjon

Klosterstien på Selja er ett av flere turistmål i Norge som ikke er tilrettelagt for det økende besøkspresset. På synfaringen så vi at det var et stort behov for mer tilrettelegging på klosterstien. Tiltakene vi har lagt frem tilrettelegger klosterstien for et høyere besøkspress og hever besøksopplevelsen. Vi har brukt prinsippet om besøksforvaltning som grunnlag for å legge frem en bærekraftig utvikling av klosterstien som et reisemål (NOU 2023: 10, s. 72).

Med bedre skjøtsel og vedlikehold av klosterstien vil stien bli mindre utsatt for slitasje, samtidig som de besøkende kanaliseres inn på stien, og verneverdiene i områdene rundt blir bedre ivaretatt. Å stoppe gjengroing og gjenoppta skjøtelsen av kystlynghei vil føre til en økt besøksopplevelse, i tillegg vil det bevare det biologiske mangfoldet og kulturhistorien i området. Interessen for kulturminner som en turistattraksjon er en økende trend, vi har derfor foreslått å forbedre informasjonstilgangen om historien og kulturminnene langs klosterstien, samt tiltak for å fremheve kulturminnene i landskapet. Dette vil trolig heve besøksopplevelsen og området sitt særpreg og identitet, og føre til at klosterstien blir et mer attraktivt reisemål.

Flere av tiltakene vi har lagt frem i oppgaven vil kreve en del ressurser, vedlikehold og økonomisk bistand. Selv om ikke alle tiltakene blir gjennomført håper vi likevel at de kan bli brukt som inspirasjon til videre planlegging og forvaltning av klosterstien.

Kildeliste:

- Aalto, J., Pirinen, P., Kauppi, P. E., Rantanen, M., Lussana, C., Lyytikäinen-Saarenmaa, P. & Gregow, H.** (2021). *High-resolution analysis of observed thermal growing season variability over northern Europe*. SpringerLink, 58, 1477-1493.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s00382-021-05970-y>
- Andersen, G.** (2020,16. april) *Kvalitative intervjuundersøkelser*. Ndl.no [Kvalitative intervjuundersøkelser - Verktøykassa – for lærere - NDLA](#)
- Artsdatabanken.** (u.å.) *Artskart*. Artskart Artsdatabanken. [Vis utvalg i kart | Artskart 2 \(artsdatabanken.no\)](#)
- Artsdatabanken.** (2014). *Slitasje og slitasjebetinget erosjon*. Artsdatabanken.no [Slitasje og slitasjebetinget erosjon \(artsdatabanken.no\)](#)
- Artsdatabanken.** (2018). *Norsk rødliste for naturtyper 2018*. Artsdatabanken.no.
<https://www.artsdatabanken.no/rodlister/naturtyper>
- Baadsvik, K. & Daugstad, K.** (2003). *Kulturminner og kulturmiljøer som grunnlag for verdiskapning*. NINA. [Microsoft Word - om783ensidig.doc \(nina.no\)](#)
<https://www.nina.no/archive/nina/pppbasepdf/oppdragsmelding/783.pdf>
- Bischoff, A.** (2012) *Mellom meg og andre finds det stier - en avhandling om stier, mennesker og naturopplevelse* [Doktorgradsavhandling, Universitetet for miljø- og biovitenskap] Naturliv [Mellom meg og det andre finns det stier.. En avhandling om mennesker, stier og naturopplevelse \(naturliv.no\)](#)
- Clemetsen, M. & Krogh, E.** (2010). *Landskapsressursanalyse – Verktøy for mobilisering, stedsbasert læring og verdiskapning*. In Haukland, P.I. (ed.) vol. TF-notat 263 *Landskapsøkonomi*, pp. 51-76: Telemarksforskning.
- Clemetsen, M. & Stokke, K. B.** (2014). *Landskapsressursanalyse: Regionalt utviklingsverktøy for landskap og lokalsamfunn*. Plan, 06(46), 50-53. Idunn.
<https://www.idunn.no/doi/10.18261/ISSN1504-3045-2014-06-12>
- Dam-Nielsen, B.** (u.å.). *Vegen rundt Selja*. Fylkesarkivet i Vestland.
<https://leksikon.fylkesarkivet.no/article/4f5ff358-5033-4e6f-a9b6-aac25d49bdb0/>
- Direktoratet for naturforvaltning.** (2013). *Faggrunnlag for kystlynghei – med sikte på utvelgning til utvalgt naturtype*. Miljødirektoratet.
https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/dokumenter/publikasjoner/rapporter/faggrunnlag_kystlynghei.pdf

- Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren.** (2011) *Veileder metode for landskapsanalyse i kommuneplan*. Riksantikvaren.
[landskapsanalyse_kommunen_veileder.pdf \(riksantikvaren.no\)](#)
- Djupedal, T.** (1996) *Selja kulturhistoriske håndbok*. Selja forlag. Nasjonalbiblioteket. [Selja : kulturhistorisk handbok \(nb.no\)](#)
- Djupedal, T.** (2021, 9. oktober) *Hva vil skje med vårt fremste turistmål hvis en slik mengde cruisegjester skal besøke klosteret neste år?* Fjordens Tiende.
<https://www.fjt.no/debatt/i/RrBe8r/hva-vil-skje-med-vart-fremste-turistmal-hvis-en-slik-mengde-cruisegjester-skal-besoke-klosteret-neste-ar>
- Elven R, Hegre H, Solstad H, Pedersen O, Pedersen PA, Åsen PA og Vandvik V** (2018, 5. juni). *Picea sitchensis, vurdering av økologisk risiko. Fremmedartslista 2018*. Artsdatabanken. <https://www.artsdatabanken.no/fab2018/N/537>
- Enger, C.** (1949) *Helligdommen på Selje*. Grøndahl & søns boktrykkeri. Nasjonalbiblioteket. [Helligdommen på Selja \(nb.no\)](#)
- Foote, K.E. & Azaryahu, M.** (2009). *Sense of Place*. Sciencedirect.
<https://www.sciencedirect.com/topics/earth-and-planetary-sciences/sense-of-place>
- Forskrift om utvalgte naturtyper etter naturmangfoldloven.** (2011) *Forskrift om utvalgte naturtyper etter naturmangfoldloven* (FOR-2011-05-13-512) Lovdata. [Forskrift om utvalgte naturtyper etter naturmangfoldloven - Lovdata](#)
- Forskrift om tilskudd til tiltak for truede naturtyper.** (2014) *Forskrift om tilskudd til truede naturtyper* (FOR-2014-11-25-1537) Lovdata. [Forskrift om tilskudd til tiltak for truede naturtyper - Lovdata](#)
- Georange.** (u.å.). *Pilegrimsleden*. Georange.
<https://register.georange.no/symbol/files/details/d0adc5aa-7d8e-47a1-a789-6e1882f5fed0>
- Grolid, S. Å.** (2022, 6. januar) *AR- utvidet virkelighet*. NDLA. [AR – utvidet virkelighet - Teknologiforståelse - NDLA](#)
- Gundersen, V., Barton, D.N & Köler, B.** (2019). *Opplevelser i relativt urørt natur med få andre folk*. Tidsskrift for utmarksforskning 2019-1. Researchgate.
https://www.researchgate.net/profile/Vegard-Gundersen/publication/340538744_Opplevelser_i_relativt_urort_natur_med_fa_andre_folk/links/5e8f587392851c2f5290fc98/Opplevelser-i-relativt-urort-natur-med-fa-andre-folk.pdf
- Günther, M.** (2019). *Skjøtsel av kystlynghei kan redusere brannfare*. NIBIO.
<https://www.nibio.no/nyheter/skjotsel-av-kystlynghei-kan-reducere-brannfare>

Hagelien, P. G. (2016) *En praktisk veiledning for merking og vedlikehold av pilegrimsleden*. Pilegrimssenteret Dale-Gudbrand. Pilegrimsleden.

<https://pilegrimsleden.no/assets/images/Veileder-Merking-WEB.pdf?fbclid=IwAR28sr1BgixmxaJtMm-GmBzkYMPmZCSU9JBv3rEEqO-25qQKPsRCrHz7mY0>

Hayes, A. (2023, 15. mai) *Augmented Reality (AR) Defined, With Examples and Uses*. Investopedia. [Augmented Reality \(AR\) Defined, With Examples and Uses \(investopedia.com\)](https://www.investopedia.com/ugmented-reality-ar-defined-with-examples-and-uses/)

Kaland, P.E. & Kvamme, M. (2013). *Kystlyngheiene i Norge – kunnskapsstatus og beskrivelse av 23 referanseområder*. (M-23-2013). Miljødirektoratet.

<https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m23/m23.pdf>

Klimaservisesenter. (2022, april) *Klimaprofil Sogn og Fjordane*. Norsk klimaservicesenter.

[Klimaservicesenter](https://www.klimaservicesenter.no/)

Kommunal- og distriktsdepartementet. (2021). *Den europeiske landskapskonvensjonen*.

Regjeringen.no. CETS No. 2019. Regjeringen. https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan_bygningsloven/planlegging/diverse/landskapskonvensjonen/id410080/

Kommunekart. (u.å.) Selja. Kommunekart. [Kommunekart](https://www.kommunekart.no/)

Krogh, E. (2009). *Hvordan bruke verneområdet og dets randsone som ressurs for læring og bærekraftig næringsutvikling*. [Lysarkpresentasjon]. Yumpun.

<https://www.yumpu.com/no/document/view/20421351/hvordan-bruke-verneområdet-og-dets-randsone-som-ressurs-ver-di>

Kulturarv. (2021, 2. mars) *Kulturminner er en vinner blant turister*. Kulturarv. [Kulturminner er en vinner blant turister - Norsk Kulturarv](https://www.kulturarv.no/kulturminner-er-en-vinner-blant-turister/)

Kulturminneloven. (1979). *Lov om kulturminner* (LOV-1978-06-09-50). Lovdata.

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>

Landbruksdirektoratet. (2020, 26. november) *Forskrift om spesielle miljøtiltak i jordbruket – kommentarer til regelverk* (Rundskriv – 2021/18). Landbruksdirektoratet. [§ 5 Tilskudd til](https://www.landbruksdirektoratet.no/tilskudd-til-kulturlandskapstiltak-og-forurensningstiltak/)

[kulturlandskapstiltak og forurensningstiltak - Landbruksdirektoratet](https://www.landbruksdirektoratet.no/tilskudd-til-kulturlandskapstiltak-og-forurensningstiltak/)

Lorås, J. A. (2021). *Sitkagran – et uønsket treslag i norsk natur*. Nord.

<https://www.nord.no/no/aktuelt/kronikker/Sider/Sitkagran-et-uonsket-treslag-i-norsk-natur.aspx>

Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Harvard University Press. Miguelangelmartinez.

https://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1960_Kevin_Lynch_The_Image_of_The_City_book.pdf

Meld. St. 16. (2004–2005) *Leve med kulturminner*. Det kongelige miljøverndepartement. Regjeringen. [St.meld. nr. 16 \(regjeringen.no\)](#)

Meld. St. 19. (2016–2017). *Opplev Norge – unikt og eventyrlig*. Det kongelige nærings- og fiskeridepartement. Regjeringen. [Meld. St. 19 \(2016–2017\) \(regjeringen.no\)](#)

Meyer, K. G. (2002). *Managing Degraded Off-Highway Vehicle Trails in Wet, Unstable, and Sensitive Environments*. Missoula Technology and Development Center. [pdf02232821dpi72.pdf \(usda.gov\)](#)

Miljødirektoratet. (u.å.-a) *Faggrunnlag for kystlynghei – med sikte på utvelging av til utvalgt naturtype*. Miljødirektoratet. [faggrunnlag_kystlynghei.pdf \(miljodirektoratet.no\)](#)

Miljødirektoratet. (u.å.-b) *Tiltak for trua naturtyper – Tilskuddsordningen for å ivareta trua naturtyper og utvalgte naturtyper etter naturmangfoldloven*. Miljødirektoratet. [Tiltak for trua naturtyper - Miljødirektoratet \(miljodirektoratet.no\)](#)

Miljødirektoratet. (2015). *Veileder for besøksforvaltning i norske verneområder*. (M-415). Miljødirektoratet. <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/M415/M415.pdf>

Miljødirektoratet. (2019). *Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv* (M-1326). Miljødirektoratet. [m1326.pdf \(miljodirektoratet.no\)](#)

Miljødirektoratet. (2020, 10.september). *Besøksforvaltning i norske verneområder*. Miljødirektoratet. [Besøksforvaltning i norske verneområder - Miljødirektoratet \(miljodirektoratet.no\)](#)

Miljødirektoratet. (2022, 04. mai, a). *Sitkagran – miljøstatus*. Miljødirektoratet. [Sitkagran \(miljodirektoratet.no\)](#)

Miljødirektoratet. (2022, 11.oktober, b). *Stiskulen*. Miljødirektoratet. [Stiskulen - Miljødirektoratet \(miljodirektoratet.no\)](#)

Miljø- og distriktsdepartementet. (2021, 6. august). *Den europeiske landskapskonvensjonen*. Regjeringen. https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan_bygningsloven/planlegging/diverse/landskapskonvensjonen/id410080/

Moen, A. (1998). *Nasjonalatlas for Norge: Vegetasjon*. Statens kartverk.

MUHO. (u.å.). *Lyngheisenteret*. Museumssenteret i Hordaland. [Lyngsviing - Lyngheisenteret \(muho.no\)](#)

Møller, M.S., Olafsson, A.S., Jensen, F.S., & Kanstrup, M. (2020). *Overvejelser ved formidling i landskabet: Et inspirationskatalog om analog/digital natur- og kulturformidling*. Københavns universitet. [Rapport inkl tjekliste 2020_01_21.pdf \(ku.dk\)](#)

- Nasjonalt Pilegrimssenter.** (2023) *Merkehåndbok pilegrimsleden*. Pilegrimsleden. <https://pilegrimsleden.no/assets/images/Merkehandbok-for-Pilegrimsleden-St.-Olavsvegene-til-Trondheim.-2023.1.pdf>
- Nationen.** (2018). *Selje kloster skal bli meir attraktivt for turistar*. Nationene. <https://www.nationen.no/naering/selje-kloster-skal-bli-meir-attraktivt-for-turistar/>
- NGU.** (2021, 5. august). *Berggrunn*. Norges geologiske undersøkelser. [Berggrunn | Norges geologiske undersøkelse \(ngu.no\)](#)
- NGU.** (u.å.). *Berggrunn – Norges berggrunnsdatabase*. Norges geologiske undersøkelser. [Berggrunn \(ngu.no\)](#)
- NIBIO.** (2017, a). *Kystgeit*. Norsk institutt for bioøkonomi. <https://www.nibio.no/tema/mat/husdyrgenetiske-ressurser/bevaringsverdige-husdyrraser/geit/kystgeit>
- NIBIO.** (2017, b). *Tilpasning av skjøtsel i kystlynghei ved forekomst av hubro*. Norsk institutt for bioøkonomi. https://nibio.brage.unit.no/nibio-xmlui/bitstream/handle/11250/2440754/NIBIO_RAPPORT_2017_3_64.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Niku.** (2020). *Sunnivakirkeruinene på Selja*. Norsk institutt for kulturminneforskning. [Sunnivakirkeruinen på Selja — Norsk institutt for kulturminneforskning \(niku.no\)](#)
- Norges nasjonalparker.** (u.å.). *Designmanual for Norges nasjonalparker*. Designmanual Norges nasjonalparker. <https://designmanual.norgesnasjonalparker.no>
- NOU 2023: 10.** (2023). *Leve og oppleve – Reisemål for en bærekraftig fremtid*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/contentassets/1d876bb6e74642908297a9e2bc981118/no/pdfs/nou-202320230010000dddpdfs.pdf>
- Os, E.** (1957). *Selje og Vågsøy. Bygdene og bygdesamfunnet*. Band 1/5 bolk II i rekkja Jacob Aaland: Nordfjord frå gamle dagar til no. Selje, Nord-vågsøy og Sør-Vågsøy Herad, Oslo.
- Oslo Economics.** (2017). *Vern gjennom bruk – Hva hindrer næringsvirksomheten med utgangspunkt i kulturminner?* Riksantikvaren. https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2023/03/Vern-gjennom-bruk-Hva-hindrer-naeringsvirksomhet-med-utgangspunkt-i-kulturminner_-Utarbeidet-pa-oppdrag-for-Norsk-Kulturarv-1.pdf
- Pilegrimsleden.** (u.å.). *Kystpilegrimsleia*. Pilegrimsleden. <https://pilegrimsleden.no/pilegrimsledene/kystpilegrimsleia>
- Quantum GIS Development team.** (u.å.). QGIS Geographic Information System. Quantum GIS. [Welcome to the QGIS project!](#)
- Riksantikvaren.** (2010). Informasjonsark 7.3.5 *Vegetasjon*. Brage. [infoark_735.pdf \(unit.no\)](#)

Riksantikvaren. (2019). *Fredning*. Riksantikvaren. <https://www.riksantikvaren.no/fredning/>

Riksantikvaren. (2020, 20. mai). *Ruiner – Selje kloster*. Riksantikvaren. [Selje kloster - Riksantikvaren](#)

Riksantikvaren. (2021) *Prosjekter og satsninger – Bevaringsprogramma*. Riksantikvaren. [Bevaringsprogramma - Riksantikvaren](#)

Riksantikvaren. (2023). *Fredningsstatus*. Riksantikvaren. <https://www.riksantikvaren.no/fredning/fredningsstatus/>

Sagberg, F. (2006). *Oppmerksomhet og distraksjon*. Stiftelsen Norsk senter for samferdselsforskning. SM/18062006, O-3129. https://nmfv.dk/wp-content/uploads/2012/03/Oppmerksomhet_Bakgrunnsnotat_dec2011.pdf

Schäre., J. (2006). *Geit mot gjengroing*. Forskning. <https://forskning.no/partner-bioforsk-landbruk/geit-mot-gjengroing/1020068>

Seklima. (2023, 7. februar). *Observasjoner og værstatistikk*. Seklima. [Norsk Klimaservicesenter \(met.no\)](#)

Seljakloster. (u.å.). *Legenden om Sta. Sunniva*. Seljakloster. [Sankta Sunniva — Selja Kloster](#)

Selje prestegård. (u.å.). *Historia*. Seljeprestegård. <https://seljeprestegard.no/om/>

Selman, P. (2012). *Sustainable Landscape Planning: The Reconnection Agenda*. Abingdon: Routledge.

Sem, G. K. (2007). *Selja – et landskap i endring. En plan for istandsetting og skjøtsel av kulturlandskapet*. [Masteroppgave]. Universitetet for miljø- og biovitenskap.

Stad kommune. (2019, 9. oktober) *Kommunedelplan for kulturarven i Selje kommune 2019-2029*. Stad kommune. [kommunedelplan-for-kulturarven-i-selje-kommune-2019-2029.pdf \(stad.kommune.no\)](#)

Stad kommune. (2021, 2. august). *Selje regionale pilegrimssenter*. Stad kommune. [Selje regionale pilegrimssenter - Hovedportal \(stad.kommune.no\)](#)

Stad kyrkjelege fellesråd. (u.å.). *Seljumannamessa*. Stadkyrkje. <https://stadkyrkje.no/Kontakt/Seljumannamesse>

Stangeland Glassfiberprodukter AS. (2021). *Jernaldergården*. Glassfiber. <https://www.glassfiber.no/jernaldergarden/>

Stenberg, M, A, J. (2021. 10. oktober) *Hundre ganger bedre enn å gå på museum*. NRK. [Lærer vekk viktig historie på Smøla gjennom en app – NRK Møre og Romsdal – Lokale nyheter, TV og radio](#)

Thorvaldsen, P. & Velle, L.G. (2021). *Beiting i kystlynghei*. Statsforvalteren.

<https://www.statsforvalteren.no/contentassets/0e4d3c9dad2e4e369c6eac71010c953f/beiting-i-kystlynghei.pdf>

Ursin, L. (2022, 6. september). *Oppvarmingens merkes over hele kloden*. Energi og klima.

<https://energiogklima.no/to-grader/ekspertintervju/oppvarmingen-merkes-over-hele-kloden/>

Vestlandfylke. (2019, 9. oktober). *Kommunedelplan for kulturarven i Selje kommune 2019-2029*. Vestland fylke. <stad---selje-kulturminneplan-2019.pdf> (vestlandfylke.no)

WMS-tjenester

Arealressurskart (AR50) – Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) -

<https://wms.nibio.no/cgi-bin/ar5>

Kulturminnekart – Riksantikvaren - <https://kart.ra.no/wms/kulturminner?VERSION=1.3.0>

Naturtyper – Miljødirektoratet -

https://kart.miljodirektoratet.no/arcgis/services/naturtyper_hb13/MapServer/WMSServer

Ortofoto – Norge i Bilder - [Norge i bilder](http://norgeibilder.no)

Topografisk norgeskart – Statens kartverk - <https://openwms.statkart.no/skwms1/wms.topo4>